

HİTİTLER

anlayabiliriz.

HATTİLER

Hititler ile ilgili bilgilerimiz daha bu yüzyılın başlarına dayanır. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar, Hititlerin tarih içindeki konumu bilinmiyordu. Gerçi Mısır metinleri ve Tevrat bir kavimden söz ediyordu ama bu kavmin Anadolu kökenli olabileceği kimsenin aklına gelmemişti.

İç Anadolu'nun İlk Çağ tarihi ile ilgili yapılan araştırmalar , On dokuzuncu yüzyılda buraları gezen Charles Texier , William Hamilton gibi gezginlerin izlenimlerinden öteye gitmemiştir.

Daha sonra "Yozgat Tabletleri" adı verilen , Boğazköy arşivine ait eserle bulunmuş ve ünlü Çek bilgini Hronzy tarafından 1917 yılında çözülmüştür.

Bu tabletlerde Anadolu'nun bu bölgesinden Hatti Ülkesi diye sözedildiği görüldüğünden bu uygarlığı yaratanlara , Tevrat'taki isimle de uyuşturarak Hititler denmiştir.

Hititleri tanımak Anadolu uygarlığını, hatta Anadolu'nun bugününü tanımak demektir.

Anadolu toprakları üzerinde Hittiler'in mirasçısı olan bizler , bu kültürü tanıdıkça, inançlarını öğrendikçe, bugünkü kültürümüzü daha iyi anlayabiliriz.

Hititler'i incelemeye

başlamadan önce, Hitit

göçlerinden önce aynı yerlerde uygarlık kurmuş olan ve Hititler'i büyük ölçüde etkilemiş olan Hatti uygarlığını incelemek gerekmektedir.

Yaklaşık MÖ 2500-1700 yılları

arasında

Anadolu'da büyük

bir uygarlık oluştu.

Hattiler hakkında bilgilerimiz oldukça sınırlıdır.

Hattiler Anadolu'nun yerli halkı olarak kabul edilmekle beraber, göçlerle geldiklerini – hatta Türk kökenli olduklarını - savunanlar da vardır.

Yapılan araştırmalar Hititler'in uygarlık ve inanç/mitoloji bakımından Hattiler'den oldukça etkilendiklerini ortaya koymuştur.

Boran

Hititler kendilerini ba ş ka isimle anmalar ı na ra ğ men, ülkelerine Hatti ülkesi demeleri ve din ile ilgili tabletlerde rahibin Hatti dilinde konu ş tu ğ unu belirtmeleri bu etkiyi göstermektedir. Ayr ı ca özel isimlerin bir ço ğ u da Hatti dilinden gelmektedir.

Hatti uygarl ı ğ ı na ait en önemli eserler Alacahöyük'te bulunmu ş tur. 1935'de Atatürk'ün himayesinde ba ş layan kaz ı larda bugün [Anadolu Medeniyetleri](#) Müzesi'nde sergilenen güne ş kurslar ı , heykelcikler, alt ı n kupalar bir çok eser bulunmu ş tur.

Yap ı lan kaz ı larda ölümlerin hocker pozisyonunda

bulunmas ı

(ana

rahminde oldu ğ u gibi, cenin vaziyetinde) , toprak ve yeniden dirilme

kültlerini varl ı ğ ı n ı , dolay ı s ı yla

da ana tanr ı ça kültünün varl ı ğ ı n ı

göstermektedir.

Bir ba ş ka buluntu yeri de Tokat Horoztepe'dir. Burada da ana tanr ı çaya ait idoller ve tören zilleri bulunmu ş tur. Ancak buluntular ı n büyük bölümü yurt d ı ş ı na kaç ı r ı lm ı ş t ı r.

Hattiler'e ait süsleme ve bezeme ş ekillerinin Anadolu'nun bir çok yerinde görülmesi bu uygarl ı ğ ı n ne kadar yay ı lm ı ş oldu ğ unu ve önemini göstermektedir.

Hatti halk ı , hayvan biçimli tanr ı lar ı n kültürünü geli ş tirmi ş , özellikle de bo ğ a en önemli simge olmu ş tur. Bo ğ a ile gök/güne ş kurslar ı n ı n birlikteli ğ i bo ğ a/gök ili ş kisini dü ş ündürtmü ş tür. Buna göre bo ğ a en büyük gök tanr ı y ı temsil etmektedir.

Hattiler Hititler'le kayna ş m ı ş , Hatti uygarl ı ğ ı Hitit uygarl ı ğ ı içinde ya ş amaya

devam etmi Ő tir.

H İ T İ TLER' İ N KÖKEN İ

Anadolu Uygarl ı klar ı

içinde en

önemlilerinden olan Hititler'in kökeni hala tart ı Ő mal ı d ı r. Ancak Hititler'in

Anadolu'nun yerli

halk ı

olmay ı p

d ı Ő ar ı dan geldikleri kesindir. Hatta Hitit ad ı da daha sonra Eski Ahit'e göre uydurulmu Ő bir isimdir. Hitit diye and ı ğ ı m ı z bu halk ı n kendilerine Nesi dili konu Ő an Nesili dediklerini biliyoruz.

Bat ı dünyas ı ndaki bilim adamlar ı n ı n üzerinde anla Ő maya vard ı klar ı Hititler'in Hint-Avrupa kökenli bir kavim olduklar ı yolundad ı r. Konu Ő tuklar ı dil ve ataerkil yap ı s ı ve di ğ er kültür özellikleri bu görü Ő ü destekler niteliktedir.

Ancak Hititler'in nereden göç ettikleri tam olarak aç ı ğ a kavu Ő mam ı Ő t ı r.

Boran

Cumhuriyetin ilk yıllarında, o zamanki isimleriyle, Etiler'in Türk olduğu söylenmiştir. Hatta Etibank da adını buradan almıştı. Öte yandan Hititler'in olmasa da Hattiler'in Asiyatik kavimlerle alakası vardı. Özellikle dilleri ve kültürleri bu bağlantıyla güçlendirmektedir.

Öte yandan bir başka teori de Hititler'in Çerkes kökenli olduğu yolundadır. Bu tez de Hattiler söz konusu olduğunda dil ve kültür öğeleri bakımından desteklenmektedir ve olanaklı gözükmemektedir. Ancak daha etraflı araştırılmalıdır. Örneğin Çurey (bkz.Kaynakça) Hattiler ile Hititler'i yer yer karıştırdığından ortaya anlaşılması güç, hatalı teoriler çıkmıştır.

H İ T İ T TAR İ H İ NE K İ S A B İ R B A K I Ş

Hititler'in kökeni sorununa göz attıktan sonra, Hititler'i Hint Avrupa kökenli, Kafkaslar yolu

ile Anadolu'ya

girmiştir

bir

kavim olarak kabul edebiliriz.

Konumuz itibarı

ile Hitit

tarihini ancak çok kısa olarak gözden geçirmek gerekmektedir. Meraklı okuyucu Kaynakça'da bu konuda çok önemli bilgiler veren eserleri bulacaktır.

Hititler'in tarih sahnesinde görülmesi daha öncelere de dayansa Krallığın MÖ 1660-1630 yılları arasında hüküm sürmüş I. Hattuşili tarafından kurulduğu söylenir. Bu konu belgelere bakıldığında biraz karışıktır, çünkü Hattuşili de kendinden önce gelen Labarna ve başlıca Kussara'dan sözetmektedir. Bu

dönem ise oldukça karışıktır çünkü Anadolu'da yerel

krallar hüküm

sürmektedir.

Aslında Hattuşili, merkez Hattuşa olarak krallığı kurmuştur. Akurgal bu durumu şöyle özetlemektedir: (bkz Kaynakça)

“ Yazılı kaynaklardan belli olduğuna göre sonuç olarak diyebiliriz ki, Labarna adlı bir kral Kussara'da hükümdar olduktan sonra yerine yeğeni Labarna ya da Tabarna adıyla kral oluyor. Ancak bu ikinci Labarna, bir süre sonra idare merkezini, başkent olmaya her yönden elverişli Hattuşa'ya naklediyor ve o yüzden de Hattuşili yani Hattuşlu anlamına gelen bir ad alıyor.”

Hattuşili yayılma siyaseti izlemiş ve sınırlarını güneye, bugünkü Suriye'ye ve batıya Arzawa ülkesini alarak genişletmiştir.

Boran

Bir seferde ölen Hattu ş ili'nin yerine Mur ş ili geçmi ş tir. Mur ş ili de babas ı n ı n yay ı lma siyasetini izlemi ş , Halpa' (Halep) y ı alm ı ş ve Babil'e kadar uzanarak , yakla ş ı k MÖ1550 senesinde, buray ı da yak ı p y ı karak Hammurabi sülalesini sona erdirmi ş tir.

Mur ş ili'den sonra bir çok kral gelmi ş tir. Bunlar içinde en önemlilerinden biri Telipinu'dur(MÖ 1535-1510) Telipinu zaman ı ndan kalma yaz ı lar hem Hitit tarihine ı ş ı k tutmaktadı r, hem de Telipinu ilk olarak krall ı ğ ı n kime kalaca ğ ı n ı belirlemi ş tir : « *Birinci kad ı ndan do ğ an erkek çocuk kral olur. E ğ er birinci s ı radan bir prens yoksa, ikinci s ı radan olan erkek çocuk kral olur. Bir kral çocu ğ u, bir o ğ lan mevcut de ğ ilse, bu durumda birinci s ı radan olan k ı z evlendirilir, onun kocas ı kral olur. »*

MÖ 1460-1190 y ı lları Hitit Krall ı ğ ı n ı n “Büyük Krall ı k” dönemi olarak adlandır ı lı r. Hurri-mitanni Devleti'nden sonra bu dönemde Anadolu'daki en büyük siyasi güç Hitit Krall ı ğ ı 'd ı r.

Bu dönemin ilk kral ı II.Tuthaliya'd ı r. Bu önemli kral ı n sülalesi Hitit Krall ı ğ ı n ı n sonuna kadar hüküm sürmü ş tür.

Bu dönemde en önemli kralardan bir Ş uppiluliuma'd ı r. Bu kral zaman ı nda (MÖ1350-1345) krall ı k s ı n ı rları iyice geni ş lemi ş , M ı s ı rla ili ş kiler yo ğ unla ş m ı ş t ı r.

Bir ba ş ka önemli kral da Muvatalli'dir . (MÖ 1315-1282). Onun zaman ı nda

kar ı ş ı kl ı klar bast ı r ı lm ı ş

ve M ı s ı r'a kar ş ı

yap ı lan Kade ş

sava ş ı

ba ş ar ı

ile

sonuçlanm ı ş t ı r. Daha sonra III.Hattu ş uli ise ünlü Kade ş Anla ş mas ı n ı yapm ı ş t ı r.

MÖ 1200'lü y ı llar ı n sonuna do ğ ru Hitit Krall ı ğ ı en parlak devirlerini ya ş arken kral ı n ölmesinden sonra çocu ğ u olmad ı ğ ı ndan karde ş i II. Ş uppiluliuma'n ı n tahta geçmesi ile sarayda kar ı ş ı kl ı klar ç ı km ı ş , hatta halk aras ı nda da ba ş kald ı rmalar olmu ş tur. Bunu üzerine bir de "Kuzey kavimleri" sald ı r ı s ı eklenince Hitit devleri dayanamam ı ş , istilalar alt ı nda tarihe kar ı ş m ı ş t ı r.

Daha sonralar ı "Geç Hitit" denilen beylikler dönemi ya ş anm ı ş , Hitit kültürü güneyde biraz daha ya ş amaya devam etmi ş se de zamanla tarihe kar ı ş m ı ş t ı r.

Boran

4

H İ T İ T İ N A N Ç L A R I

Bu konu al ı ş kanl ı k oldu ğ u üzere “Hitit Dini “ ba ş l ı ğ ı alt ı nda incelenir. Zaman zaman bu terminolojiyi biz de

kullan ı r ı z, ancak bu konuyu,

genel kurallar ı

belirlenmi ş , homojen bir din olmad ı ğ ı için, “Hitit nançlar ı ” ba ş l ı ğ ı alt ı nda incelemek daha do ğ rudur.

Hititler, belki de Anadolu’nun o dönemdeki mozai ğ inden olsa gerek, her toplulu ğ un Tanr ı s ı n ı benimsemi ş , çok geni ş bir panteon yaratm ı ş t ı r. Bu yüzden olsa gerek tabletlerde “ *Hatti Ülkesi’nin bin tanr ı s ı* ” deyimi geçer. Yaz ı l ı kaya’daki tanr ı lar geçidi de bu konu hakk ı nda oldukça iyi bilgi vermektedir. Ancak tanr ı isimlerinin bir ço ğ u bize yap ı lan anla ş malarda tanr ı lar ı n tan ı kl ı ğ ı bölümlerinden ula ş maktadı r.

Hititler, Eski Krall ı k döneminde Hint-Avrupa ve Hatti kökenli tanr ı lar ı benimserlerken, daha sonralar ı Hurri, hatta Mezopotamya kökenli tanr ı lar ı da benimsemi ş lerdir.

Hititler’de Mezopotamya tanr ı ças ı İş tar da çe ş itli adlarla an ı lmakta ve büyük önem ta ş ı maktaydı . Bununla birlikte ayn ı kökenden sular ı n tanr ı s ı Ea ve Damnika, Güne ş tanr ı s ı Ş ama ş ve kar ı s ı Aya ve Ay tanr ı s ı Sin, Hitit panteonunda yer alm ı ş lardı r. Bu tanr ı lar ayr ı ca ş ahili ğ in gerekti ğ i yerlerde yer alm ı ş lardı r.

Hititler’de tanr ı lar tamamen insanlar gibi dü Ő ünülmü Ő tür; buna göre tanr ı lar insanlara ait duygular ı ya Ő ayabilmekte, hatta ac ı kmakta, susamakta ve hastalanmaktad ı rlar.

Bu tanr ı lardan büyük bölümü yerel ve çe Ő itli topluluklara ait tanr ı lard ı r. Bu dönemde Hurri, Luwi, Pala, Hatti ve Mezopotamya tanr ı lar ı ço ğ unluktad ı r. Tanr ı lar ne kadar çok olurlarsa olsunlar asl ı nda belli özellikleri ortak olan tanr ı lard ı r. Di ğ er bir deyi Ő le, farklı isimlerde ayn ı özellikleri ta Ő ı rlar. Bu ba ğ lamda belli ba Ő l ı tanr ı özelliklerini ortaya koyabiliriz.

Hitit inançlar ı n ı konu ba Ő l ı klar ı halinde incelemek daha do ğ ru olacakt ı r :

H İ T İ TLER’ İ N TANRILARI

Gök Tanr ı /E ı rt ı na Tanr ı s ı

Hitit panteonunda en önemli tanr ı ku Ő kusuz “Gök Tanr ı ” idi. Yerel olarak de ğ i Ő ik isimlerle ça ğ r ı lan bu tanr ı Hatti dilinde “Taru” , Hurri dilinde “Te Ő up”, Hitit dilinde ise

“Tarhu,Tarhuna ya

da Tarhunt” diye

adland ı r ı l ı yordu.

Asl ı nda Hititler geldiklerinde , Hint Avrupa kökenli bir tanr ı lar ı vard ı . Ő iu isimindeki

bu

Boran

5

tanrı, Yunanca Zeus ve Latince Deus, dii sözcükleri ile aynı kökendi. Bukök hem tanrı hem de günışığı, parlamak gibi anlamlara da sahiptir. Ancak zaman içinde Şiu özel tanrı ismi olmaktan çıkmış ve genel olarak tanrı anlamına gelmiştir. Ancak Hititlerin de bir dönem, Luwiler gibi Hint Avrupa isimli başka tanrı isimlerini de korudukları zannedilmektedir.

Tanrı'nın isimleri ve sembolleri konusunda Akurgal'da aşığdaki alıntıyı almakta fayda vardır: (*Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Bkz.Kaynakça)

“Baş tanrı Hitit metinlerinde genellikle ‘Hatti Ülkesinin Gök Tanrısı’, ‘Göğün Tanrısı’, ‘Hattuşanın Tanrısı’, ‘Sarayın Tanrısı’ gibi adlarla anılmaktadır. Ayrıca ‘Ordunun Göktanrısı’, ‘Yağmur Göktanrısı’ gibi adlandırmalara da rastlanmaktadır. Bir tanrının hiyeroglifi şareti ikiye bölünmüş bir elipsten oluşur. Önce söz konusu işaret sonra, gök tanrısı demek isteniyorsa, ikiye bölünmüş elipsin altına W biçimli yıldırtımı şareti yazılırdı; ikisi birden gök tanrısı anlamına gelmektedir.”

Gök tanrı ile dağlar, daha doğrusu dağ tanrıları, arasında sembolik bağ vardı. Aslında bunu “dağların gökkubbeyi taşıdığı” inancı ile birlikte ele almak daha doğru olacaktır. Bu, daha sonra Yunan Mitolojisinde göreceğimiz Atlas efsanesinin ilk şekli olmalıdır. Bir Hitit metninde, gök tanrının, dağ tanrıları'nın sembolize eden iki erkek figürü üzerinde durması da bu görüşümüzü güçlendirmektedir.

Gök tanrının en önemli sembollerinden biri de boğadır. Boğanın gök tanrıyla sembolize ettiği düşünülmektedir. Alacahöyükte çikan bir kabartmada kral ve kraliçenin boğa heykeli önünde yaptığı saygı duruşu da aslında gök tanrı ile ilintili olmalıdır. Çatalhöyük'ten, belki de daha eski çağlardan beri önemini koruyan bu sembol daha sonra Yunan Mitolojisinde Zeus'un boğakılığına girmesinde de karşımıza çıkacaktır.

Gök tanrısı aynı zamanda fırtına tanrısı idi. Zaten Anadolu'nun iklimini göz önünde bulundurursak –eskiden daha sıcak olduğudüşünülüyorsa da- fırtınaların ne kadar önemli olduğuktadır. Hatta bir fırtınasında kral II.Murşili'nin dilinin tutuldu

ğ unu ö ğ reniyoruz :

“ Birden hava bozdu. Gök tanr ı s ı korkunç bir ş ekilde gürledi ve ben ürktüm. O zaman a ğ z ı nda söz azald ı ve söz kesiklik yaparak yukar ı do ğ ru ç ı kt ı . Y ı llar geçince bu dü ş lerimde de kendini duyurmaya ba ş lad ı . Bu dü ş lerden birinde tanr ı n ı n eli bana de ğ di ve konu ş ma gücümü bütününü ile yitirdim.”

Geç dönemlerde , gök tanr ı s ı n ı n bütün özellikleri F ı rt ı na tanr ı s ı na geçmi ş , Hurrilerin f ı rt ı na tanr ı s ı Te ş up da Hititler’in gök tanr ı s ı na e ş de ğ er bir konuma yerle ş mi ş tir. Te ş up için daha çok Toros ve güneyinde, Suriye’ye kadar olan bölgede kült merkezleri vard ı .

Boran

6

Tanrı ça

Hititlerde tanrı kadar tanrı ça da önemlidir. Zaten bunun izdüşümü olarak da Hitit toplumuna kadının erkeğe eşdeğer konumdadır.

Hitit Tanrıçası, Hattilerde “Vuruş emu”, Hurrilerde “Hepat” diye adlandırılmış tanrıçadır. Hititlerde “Arinna’nın güneş tanrıçası”, geç Hititlerde “Kupaba” olarak da geçmiştir. (Kybele de büyük olasılıkla aynı inancının devamıdır.)

Bu tanrıça isimleri tabletlerde farklı isimlerde geçseler de aynı özelliklere sahiptirler. Özellikle Hurri etkisiyle, Teşup’un panteona girmesiyle beraber Teşup’un karısı tanrıça Hepat da önemli bir yer tutmaya başlamış, Hatta Arinna’nın güneş tanrıçası ile eş bir konuma gelmiştir. Bir belgede şöyle denmektedir :

“ Bütün ülkelerin kraliçesi efendin, Arinna’nın güneş tanrıçası ! Hatti ülkesinde sen Arinna’nın güneş tanrıçası adını alırsın, sedir ağacı ülkelerinde ise Hepat adını alırsın .”

İlgilidir, yüzyıllar sonra Apuleius da böyle bir ifade kullanacaktır.

Çoğu kabartmada Tanrı ve tanrıça yanyana eşit önemde tasvir edilmişlerdir. Yazılı kayda da bu tanrısal çiftin betimlemeleri vardır. Bunun yanında bu çiftin oğulları da koruyucu tanrı olarak önemlidir.

Tanrıçalar arasında en önemlisi kuşkusuz Arinna’nın güneş tanrıçasıdır. Arinna kenti hakkında değişik varsayımlar vardır. Ancak en kuvvetlisi ve arkeolojik delillere dayananı, Arinna’nın Alacahöyük olduğudur.

Arinna’nın güneş tanrıçası krallığının hayatında da önemlidir. II.Murşili(MÖ1345-1315) uzun zamandan beri ihmal edilen bu kültü canlandırmış ve kazandığı zaferleri buna bağlamıştır :

“ Ben majeste, babamın tahtına oturduğumda çevredeki bütün düşmanlar benimle

savaş a giriş tiler. Ancak ben hiç bir düş man ülkesine karş ı sefere ç ı kmadan önce Arinna kentinin güne ř tanr ı ças ı ile ilgili bayram törenlerini düzenledim[...] ve ona seslendim: Arinna'n ı n güne ř tanr ı ças ı ! Benim efendim, benim yan ı ma a ř a ğ ı ya gel ve [...] senin topraklar ı n ı almak isteyen çevredeki dü ř man ülkeleri yok et.! Ve Arinna'n ı n güne ř tanr ı ças ı sözümü duydu ve bana geldi. O zaman babam ı n taht ı na oturur oturmaz, çevredeki dü ř man ülkeleri on y ı lda yendim ve onlar ı yere vurdum .”

Zamanla Hepat gibi ba ř ka tanr ı çalar da bu derece öneme sahip olmu ř lar ve “protokol”de yerlerini alm ı ř lard ı r.

Boran

7

Yerel Tanrı

Hititler'in y
Sarayında
Kaynakça
çok iyi g
olaylar ha
konusu ile
Arušna k
tanrıyı Ü

“ Tapınağ
Hititlere o

ı lar

yerel tanrı lara bakış açısı Ahmet Ünal' ın *Hitit ndaki Entrikalar Hakk ında Bir Fal Metni* (bkz isimli çalışmas ında açıkladığı metinlerde gözükmektedir. Bu bir fal metnidir ve olan hakk ında tanrı lara görüş sorulmaktadır. (Fal ileride ayrıntılı olarak işlenecektir). Bu metinde kenti tanrı s ı önemli bir yer tutmaktadır. Bu Ünal ş öyle açıklamaktadır:

, kültü ve kült personeli Arušna'da bulunan, oldukça yabancı ve adı bilinmeyen bir tanrı dır. Bu yabancı lığı a rağmen büyük kral ın hastalığı yüzünden Hitit saray ınınla sıkı bir ilişki halindedir. Çok alıngan ve nazlı bir tanrı olup, bu fal metninin yazılması na o neden olmuştur. Çünkü kral ın hastalığı konusunda kendisine baş vurulmamış , bu yüzden de gazaba gelmiştir. Öfkelenmesinin baş ka bir nedeni de, kraliçeden bir rüya aracılığı ile istemiş olduğu altı ndan çelenklerin aksesuarları yla birlikte kendisine verilmeyip, mabeyincinin evinde saklı tutulmasıdır. Bundan dolayı ,tanrının öfkesini yatıştırmak için kefaretilmesi gerekmiş , büyük kral ın tutulmuş olduğu hastalıktan kurtulduktan sonra, bir af dileme ayinine katılmak üzere bizzat Arušna'ya gitmesi, fal aracılığıyla saptanmıştır. Tüm bu çabalara rağmen tanrının öfkesi yatıştırlanamamış ve anlaşılan bu yabancı tanrının kültürünü iyice bilmeyen Hititli rahipler, tanrının bakımlını , ayinlerinin yapması nı vs. Arušna'lı rahiplere bırakmak zorunda kalmışlardır.”

Bunun dışında baş ka yerel tanrı lar da olaylara göre önem kazanmışlardır.

Hayvan tanrı lar

Bunlar ın d ışı nda Hitilerde hayvan biçimli (zoomorphique) tanrı lar da vard ır. Hitilerde hayvan biçimli kaplar zoomorf tanrı dü ş üncesini kült aletleridir.

F ı rt ı na tanrı s ı n ı n bo ğ a ile sembolize edilmesinden dolayı bo ğ a biçimli kaplar en önemlileridir.

Burada bir konu üzerinde daha ayrı nt ılı olarak durmak gerekmektedir. Kaynakçada belirtti ğ imiz bir çok yay ı nda bo ğ an ı n tanrı n ı n sembolü oldu ğ u

söylenmektedir. Ancak bir Hitit metninde (II.Muwatalli'nin duas ı)

ş öyle

geçmektedir :

“ Hatti'nin F ı rt ı na Tanrı s ı n ı n önünde yürüyen bo ğ a Ş eri, efendim, benim dua olarak bu sözlerimi tanrı lara bildir! Efendiler, gö ğ ün ve yerin efendileri tanrı lar bu sözlerimi ve duam ı i ş itsinler .”

Buradan anlad ı ğ ı m ı za göre bo ğ a f ı rt ı na tanrı s ı na e ş lik etmekte ve tanrı larla insanlar aras ı nda arac ı l ık yapmaktadır. Böylece kabartmalarda gördü ğ ümüz bo ğ aya tap ı nma sahnesi de daha anlam kazanmaktadır. Bu Yunan mitolijisindeki Hermes'inkine benzer bir roldür.

Boran

Ayrıca Ayı/insan biçimli figürler de Hitit sanatında yer almıştır.

Hitit sanatında ilginç bir figür de Sfenks'tir. Sfenks de Mısır kökenli olup Suriye yoluyla Hitit sanatına geçmiştir.

Kubaba

Hitit tanrılarına uzun uzun isimleriyle yer vermemize rağmen, Anadolu'daki tarih sürekliliği açısından Kubaba üzerinde durmak gerekmektedir.

Büyük Hitit İmparatorluğu zamanından beri en önemli merkezlerden bir de Kuzey Suriye'de bulunan Kargamış olmuştur. Bu dönemde Hitit krallık ailesinden vasal krallar tarafından yönetilen Kargamış, Hitit İmparatorluğu yıkıldıktan sonra bir "Geç Hitit Devleti" olarak varlığını sürdürmüştür.

Bu merkezin en önemli tanrılarından bir de Kubaba'dır. Burada büyük saygı gören Kubaba daha sonra Anadolu'da Kybele adıyla yaşayacaktır.

HİTİTLER'DE TANRI KÜLTLERİ

Hitit tanrı kültleri aslında devlet dinidir ve bu kültlerin görevlileri de devlet görevlileridir.

Hitit tanrı kültürlerinde kaya/açık hava tapınakları önemli bir yer tutmaktadır.

Günümüze, aşığı da ayrıntılı olarak incelenmiş, bir çok açık hava tapınağı ulaşmıştır. Bir çoğunda, ne yazık ki, definciler tarafından tahrip edilmiştir.

Bunlar içinde Yaz ı l ı kaya en önemlileridir. Buradaki

tanr ı lar geçidinde 60'tan fazla tanr ı ve tanr ı ça tesbit edilmiş tir.

Ta nr ı lar ı n ba ş ı nda sivri bir külah ve dizlerinin üstüne kadar inen beli ku ş akl ı bir giysi varken, tanr ı çalar ı n ba ş ı nda silindirik bir ba ş l ı k ve üzerlerinde bluz ve pilili etek vard ı r.

Ya z ı l ı kaya'daki tanr ı lar ı n

büyük

ölçüde

Hurri

panteonunu

gösterdi ğ i

gözükmektedir.

H ititler tanr ı lar ı insan gibi (antropomorphique) dü ş ündükleri için “Tanr ı lar ı n Evi” olarak dü ş ünülen tap ı naklar ı n büyük önemi vard ı .

Ta p ı naklar tam anlam ı ile tanr ı n ı n evi idi. İ lgili tanr ı n ı n ya da tanr ı çan ı n heykeli burada durur, ve tanr ı n ı n ya da tanr ı çan ı n burada oldu ğ una inan ı l ı rd ı .Tanr ı heykeli tap ı nakta iken sadece kral, kraliçe ve seçilmiş rahipler heykelin oldu ğ u odaya giremeye izinliydi. Ba ş kas ı n ı n, özellikle de bir yabanc ı n ı n girmesi ölümle cezaland ı r ı labiliyordu.

H attu ş a ş 'taki gibi büyük tap ı naklar oldu ğ u gibi daha küçük ş ehirlerde daha küçük tap ı naklar vard ı .

Boran

Genelde, tap ı na ğ ı n as ı l merkezinde bir avlu ve bu avluya bakan odalar vard ı . Ta nr ı heykelinin bulundu ğ u kutsdal oda tap ı na ğ ı n arka yüzünde oldu ğ u için iki taraftan da ı ş ı k alabilmekteydi.

Hattu ş a ş 'taki tap ı nakta iki kutsa l oda vard ı . Bunlardan birinin F ı rt ı na Tanr ı s ı n ı n od as ı olarak, di ğ erinin de Arianna'n ı n Güne ş Tanr ı ças ı ad ı na düzenlendi ğ i dü ş ünülmektedir.

Yaz ı l ı kaya ise dah a farklı olarak aç ı k hava tap ı na ğ ı idi. Burada bayramlar ku tlan ı yor ve özel törenler (yeni y ı l gibi) düzenleniyordu.

Tap ı naklar dinsel merkezler oldu ğ u gibi ayn ı zamanda ek onomik merkezler de ol mu ş lard ı r. Buralarda sadece tap ı na ğ a verilen hediye ve ba ğ ı ş lar saklanmam ı ş ayn ı zamanda tah ı l deposu olarak da i ş lev görmü ş lerdir. (burada genelleme

yapmak

olanaks ı zd ı r, ancak yap ı lan kaz ı lar

i ş i ğ i nda böyle

bir

sonuç

ç ı kar ı lm ı ş t ı r.)

Tanr ı lar heykel lerle ya da idollerle gösterilebildi ğ ine göre bir de bu objelere ait kü ltler vard ı . Bu heykellere etraf ı n ı n süslenmesi ile törenle tap ı ld ı ğ ı gibi, heykel bir arabaya bindirilerek gezdirilerek tören yap ı l ı rd ı . Bunun sonunda Tanr ı heykeli , aç ı khavaya, korulu ğ a, ormana ya da yüksek yerdeki ZL.KIK ta ş ı na götürülmekte ve burada kurban kesilmekte, yemek yenmekte ve oyunlar oynanmaktayd ı .

Hatti tanr ı lar ı na yap ı lan törenler di ğ er tanr ı lara yap ı lan törenlere nazaran daha ne

ş eli geçmekte olup, dans,e ğ lence akrobasi ve çe ş itli gösteriler yer almakdayd ı .

Ayr ı ca ş ehrin koruyucusu olarak tanr ı ya arma ğ anlar sunulurdu. Tanr ı ya de ğ erli m adenler hediye olarak sunuldu ğ u gibi yiyecek, içecek de sunulmaktayd ı .

Libasyon ^{1[1]} da çok s ı k kullan ı lan bir sunu biçimi idi.

Alp de (*Hitilerde Ş ark ı , Müzik ve Dans/Hitit a ğ ı nda Anadolu'da üzüm ve Ş arap , bk z Kaynakça*) bu törenleri ş öyle anlatmaktad ı r :

“ Kral ı n ba ş rolü oynad ı ğ ı , kraliçenin, prenslerin, prenseslerin ve devletin bir o k yüksek rütbeli görevlilerinin kat ı l ı m ı ile gerçekle ş en dinsel bayram törenlerinde, merasim alaylar ı nda ve o ğ u kez tap ı nakdaki kült salonunda tanr ı heykelinin ya da altar ı n ı n önünde hayvan kurban etme ve içki sunma (Hititçe şipant-) ve ekmek k ı rma (hitite parş-) ve di ğ er yiyecekler sunma ya da adorasyon(tapma) sahnelerinde ş ark ı , müzik ve bazan dansla e ş lik etmenin büyük önemi vard ı . [...] Bu sahnelerde hangi tanr ı ya kurban sunuluyor ya da tap ı l ı yorsa, o tanr ı n ı n mensub oldu ğ u etnik grubun dilinde (rne ğ in Hattice, Luwicw, Palaca, Neřaca ya da Hurrice) ş erk ı söylemek adetti. Metinlerde bu dillere ait ş ark ı sözleri ele geçmi ş tir. Her bir etnik gruba ait ayr ı ş ark ı c ı lar vard ı .”

^{1[1]}

Topra ğ a dökerek tanr ı ya sunma

Boran

10

Ya ş ar Co ş kun'un kap isimleriyle ilgili yapt ı ğ ı çal ı ş ma ve içerdi ğ i metinler de (bkz Kaynakça) bize törenler hakk ı nda da bilgi vermektedir :

“ Ertesi sabah kral tanr ı n ı n iç-evine gider, yumu ş ak kurban ekme ğ ini parçalar ve onu bu ğ day har ş ialli'sine ^{2[2]} koyar . “

“ Sonra [bir tane kurbanl ı k ince ekme ğ i Tanr ı x] e [parça]lar, üzerine kes[ilmi ş] karaci ğ er (ve) yüre ğ i [koyar], karaci ğ erin üzerine bir tane pi ş irilmi ş dö ş e ti [ve] onlar ı sonra kurban masas ı na koyar.

Ş arab ı huprushı ^{3[3]} önünde (kurban içkisi o larak) sunar

Sonra F ı rt ı na tanr ı s ı na bir tane ince ekme ğ i parçalar. Üzerine kesilmi ş karaci ğ eri yüre ğ i koyar,

Karaci ğ erin üzerinde bir tane pi ş irilmi ş dö ş eti [ve on]lar ı sonra kurban masas ı na koyar ”

Tap ı nak görevlileri ile ilgili bir direktif metni de tap ı nak içi külte ı ş ı k tutmaktadı r. (Süel bkz. Kaynakça). Bu metinde tap ı nak çal ı ş anlar ı n ı n temiz olmalar ı istenmekte, hatta k ı llar ı n ı dahi kesmeleri istenmektedir. Ayr ı ca temiz kabul edilmeyen domuz ve köpe ğ in girmemesine dikkat etmeleri istenmektedir.

Tap ı nak çal ı ş anlar ı n ı n tanr ı ya sunulmu ş olan ı kendileri ya da yak ı nlar ı ile tüketmemeleri de özellikle vurgulanmaktadır. Görevliler “ o tanr ı oldu ğ u için hiç bir ş ey söylemez ve bize hiç bir ş ey yapmaz ” dememeleri gerekmektedir çünkü “ tanr ı n ı n ruhu kuvvetlidir, yakalamak için acele etmez. Fakat yakaladı ğ ı zaman

art ı k b ı rakmaz . “ Bu al ı nt ı lar da tap ı nak görevlilerini tanr ı dan

fazla

korkmad ı klar ı n ı ve sunular ı diledikleri gibi payla ş t ı klar ı n ı göstermektedir.

B urada ilginç direktifler de vard ı r :

“ E ğ er bir kimse kad ı n ı n yan ı nda yatarsa (o) tanr ı lar ı n ibadetini ne ş ekilde düzenlerse (ve) tanr ı ya yiyecek (ve) içecek (ne ş ekilde) verecekse kad ı n ı n yan ı na (da) ayn ı ş ekilde gitsin. Sonra kad ı n ı n yan ı nda yats ı n. Gün a ğ ard ı ğ ı zaman derhal y ı kans ı n. Sabahleyin tanr ı lar ı n yemek zaman ı nda derhal (tap ı na ğ a) vars ı n. E ğ er o ihmal ederse onun için (bu) büyük suçtur. E ğ er kim bir kad ı n ı n yan ı nda yatarsa, onun amiri (ya da) büyü ğ ü arkadan (bir kült görevi) yapmaya zorlarsa o (do ğ ruyu) söylesin. E ğ er o söylemeye cesaret edemezse arkada ş ı na söylesin ve y ı kans ı n. E ğ er o bilerek sonraya b ı rak ı rsa (ve) henüz y ı kanmadan tanr ı lar ı n kurban ekme ğ inin ve kurban içkisinin yan ı na kirli olarak yakla ş ı rsa, bu durumu arkada ş ı bilirse ve o sana kötülük eder (de) e ğ er gizlerse, fakat arkadan meydana ç ı karsa [onlar] için ölüm cezas ı (verilir). Onlar ı n ikisi de ölsünler . “

Bayramlar

H ititlerde bir ç ok bayram/festival vard ı . Yap ı lan ara ş t ı rmalar sonucu 18 kadar bayram tespit edilmi ş tir.

2[2] 3[3]

Erzak küplerinden daha küçük bir kap Büyükçe tencere , kâse

Boran

11

Bunlardan en önemlisi kuş kusuz *Purulliya* şad ı verilen bahar bayram ı d ı r. Bu sözcük hattı kökenlidir ve kök olarak “dünyanın” anlam ına gelmektedir. Bu bayram çeşitli ayinlerle ve mitosların canlandırılması ve anlatılması ile kutlanırdı .

Hitit bayramlarından AN.TAH.SUM.SAR diye anılan bitki bayram ı , ilkbaharda 38 gün sürmekte, sonbahardaki NUN TARRIASHAS ise 21 gün devam etmektedir.

Hititler’de bir ilginç bayram da *Hadauri* bayram ı d ı r. Bu bayram ın kutlanması nı Balcı oğlu (bkz. Kaynakça) şöyle anlatmaktadır :

“ Bu bayram ın ne detaylı ne de kısimsi bir tasvir i mevcut olmadığından, diğer bayramlarda sıksık karıştılmızı, içki, ekmek, türlü hayvanlar ve değişik yemek türlerinin vs. Sunulup sunulmadığı nı bilmiyoruz. Hadauri bayram ın ın geçtiği tüm metin yerlerinde kurban hayvan ı olarak koyunun sunulması , bu bayram ı diğerlerinden yarıran en büyük özelliğidir. [...] bu bayram ın bir başka özelliğide, İlkbahar ve Sonbahar olmak üzere yarıda iki kez kutlanması olmasıdır. “

Bu bayram Güneş tanr ı , Fırtına tanr ısı ve bazı Hatti kökenli tanr ı lar ın

tapılmasında kutlanmaktadır. Bu bayram ın ayrıca AN.TAH.SUM.SAR içinde de kutlanması olunduğu düşünülmemtedir.

H İ T İ TLERDE DO Ğ A İ LE İ LG İ L İ İ NANÇLAR

Hititler’de doğa ile ilgili kültler olduğu da yapılan araştırmalarda görülmüş tür.

Hitit panteonunda varolan pınar/kaynak

tanrı /tanrı çaları ,

Hititler’in

su

ka ynaklar ı n ı , p ı narlar ı

kutsal olarak kabul ettiklerini

göstermektedir.

Eflatunp ı nar'daki an ı t da bu görü Ő ü do ğ rulamaktad ı r.

Hititler da ğ lar ı da kutsal kabul etmi Ő ve da ğ tanr ı lar ı na inanm ı Ő lard ı r. Ayr ı ca her da ğ a ait törenler vard ı .

Da ğ tanr ı lar ı genel olara k uzun etekli , sivri külahl ı olarak tasvir edilmi Ő lerdir. El bisesinin üzerinde da ğ sembolleri de oladu ğ u görölmektedir. Ayr ı ca baz ı gösterimlerde boynuzu da vard ı r.

Anadolu'da Hitit ülkesindeki da ğ lar ı dü Ő ündü ğ ümüzde da ğ tap ı m ı n ı n olmas ı no rmal gözükmemektedir. Ancak Alk ı m (bkz Kaynakça) Yesemek üzerine yapt ı ğ ı çal ı Ő mada da ğ tanr ı lar ı n ı n kökenini d ı Ő ar ı ya ba ğ lamakta ve ilginç sonuçlar ç ı karmaktad ı r :

“ 1. Da ğ tanr ı s ı Hitit dinine ve sanat ı na yabanc ı d ı r, d ı Ő ar ı dan gelmi Ő tir. 2. Bugünkü bilgilerimize göre da ğ tanr ı s ı n ı n en eski tasvirlerini Suriye'de Mari'de (MÖ XVIII yy), Suriye stili mühürlerde (MÖ XV-XIII. yy), K uzey Mezopotamya'da (MÖ XV.yy) ve Kassit sanat ı nda görmekteyiz.

3. Da ğ tanr ı s ı n ı n ve motifinin Mitanni-hur bölgesinden ç ı km ı Ő oldu ğ u anla Ő ı lmakta ve bu fikir genellikle kabul edilmektedir.

Boran

4. Da ğ

tanr ı s ı n ı n ta ş

plastik sanat ı ndaki ilk tasvirleri tamam ı yla

*cephedendir, sakall ı d ı rlar, ayaklar ı , tanr ı n ı n yerden ç ı k ı p yükseldi ğ ini belirtmek
amac ı yla, resmedilmez.[...]*

*5. 11. Anadolu Hitit sanat ı nda da ğ tanr ı s ı tasvirlerine bugünkü bilgimize göre MÖ XIII.
yüzy ı ldan itibaren rastl ı yoruz. Hitit çivi yaz ı s ı metinlerinde de da ğ tanr ı lar ı n ı n
nitelikleriyle ilgili çe ş itli kay ı tlara rastlan ı r. Gerek Eski Hitit Devleti ile İ mparatorluk
Ça ğ ı aras ı ndaki devrede ve gerek İ mparatorluk devrinde Hur etkisinin Anadolu'da sezildi
ğ i s ı rada di ğ er hur tanr ı lar ı yla birlikte da ğ tanr ı lar ı n ı n da Hitit panteonunda
yer alm ı ş olmas ı mümkündür. “*

H İ T İ TLERDE FAL VE KEHANET

Hititler, tanr ı lar ı n isteklerini, öfk elenmi ş lerse nedenlerini ö ğ renmek üzere fala ba ş
vurmu ş lard ı r. Ancak bunlar ı n yan ı nda çok daha basit konularda da fala ba ş vuruldu ğ
u gözükmetedir.

Burada fal kehanetten daha f arkl ı olarak ele al ı nmalı ve tanr ı lar ı n verdi ğ i i ş
aretlerden farkl ı tutulmalı d ı r. Faldan anlamam ı z gereken, fal ı açan ki ş inin, bir olay
hakk ı nda tanr ı n ı n görü ş ünü sormas ı d ı r. Bu durmda ayn ı zamanda tanr ı ya kar ş ı
bir itiraf da söz konusu olmaktadır.

Hititlerde çe ş itli fal bakma yöntemleri kull an ı lm ı ş t ı r. Hayvanlar ı n iç organlar ı na
bak ı lmas ı , ku ş lar ı n uçu ş unun takip edilmesi gibi pratikler Hititler'de de mevcuttur.
Bunlar ı n d i ş i nda su y ı lanlar ı n ı n havuz içinde hareketlerine bakma, bir çe ş it ta ş
larla oynanan oyuna benzeyen talih fal ı gibi fal metodlar ı da kullan ı lm ı ş t ı r.

En çok uygulan an, olumlu ya da olumsuz soru sorulmas ı d ı r . Bu konuda bir fal m

etninden bir bölüm bilgi verecektir : (Ünal , *Hitit Sarayı ndaki Entrikalar Hakk ında Bir Fal Metni* , bkz Kaynakça)

“ *Majestenin hastaland ığı konusuna gelince: [.....ve] Aruş na kenti [tanrı] ısı m ajestenin hastal ığı konusunda*

hiç bir ş ekilde sorulma[m ışı tır. Ey tanrı bunun için k ızdırsan, birinci et iş aretleri olumlu, sonuncular ı ise olumsuz olsun. Birinci et iş aretleri olumludur [...]

Aruş na kenti tanrı ısını n (majestenin) hastal ığı yüzünden öfke içinde sa ptanm ışı olma sı na gelince: Ey tanrı , herhangi bir ş ekilde tap ına ığı n içinde mi

Öfkelendin. (E ğ er öyleyse) et iş aretleri olumsuz olsun. Solda suti olumsuz. Ey tanrı e ğ er (sadece) tap ına ığı nda öfkelendiysen , fakat majesteye [ka]r ş ı hiç bir ş ekilde k ızmad ırsan, et iş aretleri olumlu olsun .”

Metin böylece uzay ıp gitmektedir. Buradan da gör dü ğ ümüz ş ekil , Hititlerde fa lda sı k kullan ılmaktaydı .

Hititlerde fal metinleri bir ço k konu hakk ında da bilgi edinmemizi sa ğ lam ışı tır.

Ahmet Ünal, (*Bo ğ azköy Metinleri I ş ığı nda Hititler Devri Anadolu'sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler aras ındaki İ li ş kilerden Örnekler* , bkz Kaynakça) Hitit tbletlerinde neden deprem, su bask ını , kuraklı ya da Bo ğ azköy'ü y ılı n 5-6 ay ı

Boran

etkisi alt ı nda b ı rakan kar gibi olaylara yer verilmedi ğ ini soruyor (örne ğ in kar sözcü ğ ünün Hititçe kar ş ı l ı ğ ı bilinmemektedir) ve ş öyle yan ı tlı yor :

“ Aradan y ı llar geçtikten sonra ara ş t ı rmalar ı m ı n a ğ ı rlı k merkezini büyü metinlerine kayd ı rd ı ğ ı mda gödüm ki, Hititler’in do ğ al gözlemleriyle ilgili bir çok no ktalar bu metinlerde sakl ı d ı r. Do ğ aya dönük gözlemlerin pek ço ğ u, olumlu ya da olumsuz vas ı flar olarak analogi büyülerinde kullan ı lm ı ş lard ı r; yani falan falan nas ı l iyi veya kötüyse , falan falan da ayn ı ş ekilde iyi veya kötü olsun. [...] Pratik dü ş ünceli Hititler her ş eyin minyatür modelini de yapm ı ş lard ı r. Önemli

ayinlerin yürütülmesi gereken kutsal bir da ğ

dü ş man i ş gali alt ı nda

bulundu ğ unda, o da ğ ı n sembolik bir modeli yap ı lm ı ş ve ayinler sembolik olarak bu modelin üzerinde yap ı lm ı ş t ı r. “

Bir yöntem de rüyalar vas ı tas ı yla tanr ı lar ı n isteklerini ö ğ renmektir. Temiz olarak i ş tiareye yatmak Hititlerde çok s ı k yerine getirilen bir pratiktir. Günümüzdeki i ş tiareye yatmaya çok benzeyen bu uygulamada temizli ğ in çok önemi vard ı .

Gelecekte haber almak için en önemli yöntemlerden biri de y ı ld ı zlar ı n hareketlerini izlemektir. Bu pratik Hattilerden beri vard ı r. Bu yöntem baz ı do ğ a ol aylar ı n ı hatta toplumsal olaylar ı önceden tesbit etmek amac ı yla kullan ı lm ı ş t ı r. Burada Mezopotamya etkisinden de sözedilebilir. Bu gözlemleri yapmak için kullan ı lan en ilginç alet Güne ş Kurslar ı d ı r.

Alacahöyük’te bulunan güne ş kurslar ı hakk ı nda Sezginer ş öyle demektedir. (bkz Kaynakça) :

“ Güne ş Kursunun yap ı lmas ı n ı n amac ı Güne ş , Dünya, Venüs ve Mars’ ı n birbirlerine

göre

durumları nı

zamana bağılı

saptamaktır. [...]

Buluşları

zorunluluklar

yaratır. Alacahöyük yöresinde, gökyüzü yitilince büyük bir

bölümünde yitildiklerinin gözlenmesini olanaksız kılacak biçimde kapalıdır. [...] yitildiklerinin birbiri ile ilişkilerini gözlemlerle saptamak ancak yitilince beşte birinde olasılıklar içinde olduğundan yitilince geriye kalan beşte dördünde bu ilişkileri saptayacak bir alete ihtiyaç vardır. İşte bu alet Güneş Kursu olarak ortaya çıktı. [...] Güneş Kursunun icadını herhangi bir olağanüstü kozmik bilgiye değil,

zorunluluk altındaki astrologların aldıkları

sonuçları

ve uygulamaları

karşılaştıkları elde ettikleri tecrübelerine dayanmaktadır. [...] Bu 'Evren ölçüğü' yitildikten sonra astrologların yeni yöntemleri geliştirmesi sonucu ödevini yitirince dinsel törenlerde Evren'in simgesi olarak kullanılmaya başlandı. [...] Uzun sürelerin üzerine takılarak törenlerde kullanılan bu Güneş Kursları belki de Orta Doğu uygarlıklarında hükümdarlık simgesi olan 'alem'lerin büyükbabaları oldu. Belki tesadüf ama 'alem' Arapça 'evren' demektir. “

Ayr ı ca Ay' ı n ş ekilleri de kehanet anlam ı ta ş ı maktadı r. (Ç ı ğ Bkz. Kaynakça)

“ 1. Ay ı n rengi sar ı , sol ucu sivri, sa ğ ucu küt gözüküyorsa, 2 ilkbahar güzel olacak

2. E ğ er ay ı n sa ğ ucu gö ğ e dönük ise ülkede bol ürün olacak.

3. E ğ er ay ı n sa ğ ucu yere do ğ ru ise bütün ülkenin hasad ı kuruyacak. 4. E ğ er ay ı n sol ucu gö ğ e dönükse ülkede düzelme olacak.

5. E ğ er ay ı n sol ucu yere dönükse ülkede ölümcül salg ı n hasta l ı k olacak.

Boran

6. *E ğ er ay ı n uçlar ı güneye dönük ve uzam ı ş görünürse, Akad ve Elam kral ı ölecek.*

7. *E ğ er ay ı n uçlar ı kuzeye dönükse Akad kral ı dü ş man ı yok edecek.* 8. *E ğ er ay ı n uçlar ı bat ı ya do ğ ru uzanm ı ş sa yang ı n olacak “*

Bu nun d ı ş ı nda Hitilerde kehanet için farklı yollar vardı . Norm al ya da sakat do ğ umlara göre , meteorolojik olaylara göre kehanet yapmak, astrolojik gözlemler yapmak da s ı kça uygulan ı rd ı .

Daha fazla bilgi için Dinçol, *Hititler* (bkz. Kaynakça) , Türkçe’de iyi bir kaynakt ı r. *H İ T İ TLERDE BÜYÜ*

Hititler de dönemin d i ğ er uygarl ı klar ı gibi büyüye merakl ı bir topluluktu.

Çe ş itli konularda büyülerin yap ı ld ı ğ ı tespit edilmi ş tir. Cinsel büyüler, a ile içi bü yüler hatta kara büyü Hititler taraf ı ndan yap ı lm ı ş t ı r. Ayr ı ca kurakl ı k önlemek, hastal ı klar ı yok etmek, ş ans getirmek vs. için de büyüler yap ı lm ı ş t ı r. Büyüye ço ğ u zaman kurban töreni de e ş lik etmektedir.

İ yi amaca yönelik , tap ı nak rahibeleri taraf ı ndan y ap ı lan büyüler de Hitit kü ltüründe yer alm ı ş t ı r. Bu tür büyücülere “ya ş l ı kad ı n” denilirmi ş . (günümüzdeki cad ı ya da ya ş l ı büyücü kavram ı na ne kadar tan ı d ı k)

Kra büyü ise sonu ölüme kadar gidecek cezalar ı içermekteydi. Bir Hitit yasa m etninde ş öyle denmektedir : (Imparati, bkz. Kaynakça)

“ *E ğ er özgür bir adam bir y ı lan öldürürse ve ba ş ka bir <adam ı n> ad ı n ı*

söylerse bir mina gümü ş versin; ve e ğ er b ir erkek köle <ise>, i ş te tam o ölsün ”

Bu metinden Hititler’de, birinin ad ı n ı söyleyerek y ı lan öldürme ş ekinde bir tür ka ra

büyü yapıldığı nı ö ğ reniyoruz. Burada ki ş inini modeli yerine y ı lan al ı nmaktadı r. Dikkat çekici bir husus da özgür insan ı n öldürülmeyip sadece köleye ölüm cezas ı verilmesidir. Ba ş ta ölüm cezas ı n ı n herkes için oldu ğ u ancak sonradan sadece köleler için uygulandı ğ ı dü ş ünülebilir.

Telipinu Ferman ı nda da bu konu geçmektedir :

“ E ş yay ı her zaman temiz tutun. Kim aile aras ı da büyüclük bilirse, siz onu aile içinde yakalay ı n! Onu saray kap ı s ı na ^{4[1]} getirin! Kim onu getirmezse, gelecek, O insana kötü ş eyler olacak .”

Büyü yapmak kadar büyüü çözmek de yayg ı ndı . Bir metinde ş öyle demektedir :

4[1]

Mahkeme

Boran

15

“ Büyülenmiş olan bu adam iş imdi ben büyüden ç ı kard ı m. Onu topra ğ a geçirdim ve onu ba ğ lad ı m. Büyü ve fena rüya ba ğ lanmış t ı r, onlar art ı k yeryüzüne ç ı kamazlar, siyah toprak alt ı onlar ı çekiyor .”

Cinsel güçsüzlükten hastal ı klar ı n tedavisine kadar bir çok olayda

büyünün

s ı kça kullan ı ld ı ğ ı görülmektedir.

Asl ı nda Hititlerde bir çok eylemin içinde büyü vard ı .

Yeni bir yere ev yap ı l ı rken ya da tap ı nak in ş aa edilirken temellerin alt ı na baz ı sunular konulmaktaydı . Buna göre idolü konan tanr ı oray ı koruyacak ya da konan madenin özelliklerini alacakt ı . Örne ğ in temele bak ı r konarken ş öyle denmeliydi :

“ Bak! Bak ı r dayan ı kl ı ve ölümsüz oldu ğ u gibi bu tap ı nak da öyle dayan ı kl ı olsun ve orada kara topraklar üzerinde ölümsüz olsun .”

Zaten tap ı na ğ ı yapan da tanr ı lard ı r :

“ Onu (tap ı na ğ ı) erkek tanr ı lar marangoz gibi in ş a ettiler. Fakat temel ta ş lar ı n ı tanr ı Telipinu alta koydu; orada onlar ı n üzerlerine duvarlar ı bilgeli ğ in kral ı Tanr ı Ea in ş a etti. Fakat a ğ aç(lar) ve Ta ş (lar) bütün da ğ lardan getirildi ve topra ğ ı tanr ı çalar getirdi . “

H İ T İ TLERDE ÖLÜLER KÜLTÜ

nsanlar ı n fiziksel beden ve ruhtan oluş tu ğ u dü ş üncesi büyük olas ı l ı kla Hititler’de de vard ı ve ruhun ölümden sonra da varoldu ğ u ve yeralt ı na

gitti ğ i dü Ő ünölmekteydi.

Hatta burada ölüye

annesinin yol

gösterdi ğ i de dü Ő ünölmekteydi.

Muwatalli'den sonraki tabletlerde de ölüm gününün

“ *anne günü* ” diye göstermektedir.

an ı lmas ı

bu ili Ő kiyi

Ruhlar insanlara ancak rüyalar

vas ı tas ı

ile

gözökmekteydi. Bunu d ı Ő ı nda da ruhlar ı n ziyareti olas ı yd ı . Özellikle kendilerine kurban sunulmayan ya da haks ı zl ı k sonucu öldü ğ ü dü Ő ünölen ki Ő ilerin

ruhlar ı ya ş ayanlar ı s ı k s ı k rahats ı z etmekteydi.

Tabletlerden ölümlere kurban sunuldu ğ u da anla ş ı lmaktadı r. Ancak tabletler genelde krallardan sözetti ğ i için bunun do ğ al oldu ğ u dü ş ünülebilir, çünkü kral öldükten sonra tanr ı oluyordu ve tanr ı ya kurban sunmak gerekiyordu. Bunun yan ı nda halktan ki ş ilerin de ölümlere kurban sundukları bilinmektedir. Bu ölümleri yat ı ş t ı rmak için oldu ğ u gibi , Hitit ianaçları na göre günahlar babadan o ğ ula/k ı za geçti ğ i için (ayn ı inanç Yunan mitolojisinde de vardı r), günahlardan kurtulma amacı yla da olabiliyordu.

Boran

16

Ünal (Anadolu XIX bkz. [Kaynakça](#)) filolojik olarak ilginç bir sonuca da varm ı ş t ı r :

“ Burada Hititçe kelime haznesinde, ş imdiye kadarki bilgimize göre ‘dü ş ünme’ fiilinin olmad ı ğ ı na da de ğ inmek gerekecektir. Öyle anla ş ı l ı yor kii hititlerde ‘dü ş ünme’ insan ı n bizzat kendi ruhuyla konu ş mas ı , onunla diyalog kurmas ı ş ekinde ifade edilmi ş tir . “

Hititlerde ölü gömme adetleri zaman içinde farklı la ş m ı ş t ı r. Eski İ mparatorluk ça ğ ı nda ölümler oldu ğ u gibgi gömülürken daha sonralar ı yak ı lma ve küplere ya da ta ş sand ı k mezarlara gömme adeti uygulanm ı ş t ı r.

En önemli cenaze karal ya da karaliçenin ölümü dolay ı s ı yla yap ı lmaktadır. K ı nal ş öyle anlatmaktadır : (Eski Anadolu Tarihi, bkz [Kaynakça](#))

“ Gerçekten de Bo ğ azköy vesikalar ı aras ı nda «E ğ er Hattu ş a ş ’ta büyük bir hadise olursa,yani kral ve kraliçe tanr ı olursa» etiketini ta ş ı yan ölü metinleri ele geçmi ş tir. Bu metinlere göre kral veya kraliçe tanr ı olunca, büyükler onun için a ğ lamaya ba ş lard ı . Hemen bir s ı ğ ı r kurban edilir ve ruhu için de ş arapla içki kurban ı takdim edilirdi. Aynı günü ak ş am ı nda yine bir keçi kesilir ve mevta bir arabaya konularak hususi surette kurulan bir çad ı ra götürülürdü. Burada tekrar kanlı kurban ve içki kurban ı yap ı l ı rd ı . Bundan sonra tablet k ı r ı lm ı ş t ı r. Fakar ba ş ka bir metinde ertesi günü ihtiyar kad ı nlar k ı z ğ ı n bir ate ş i ş arapla söndürdüklerine göre, ölü geceleyin yak ı lmaktadır. İ htiyar kad ı nlar ate ş ten kemik bakiyelerini toplayarak bunlar ı içleri ya ğ la doldurulmuş çömlüklerin içine koymakta ve balahere bu kaplar ı mabedde, belki de Yaz ı l ı kaya’n ı n küçük galerisindeki hücrelerde muhafaza etmekte idiler . “

Bu tür törenlere büyücü anlam ı ndaki ya ş l ı kad ı n ı n da e ş lik etti ğ i olmaktadır .

Ölüye sunulan e ş yalar da çok zengin e ş yalar olmay ı p baz ı süs e ş yalar ı yd ı .

H İ T İ T M İ T O L O J İ S İ

Hitilerde özgün bir mitolojiden söz etmek oldukça güçtür. Hitit efsaneleri çok güçlü o bir şekilde Hurri, Hatti ve Mezopotamya etkisinde kalmıştır. Hitilerden günümüze gelen efsanelerde bu etki açıkça görülmektedir. Ancak bir başka gerçek de Hitit efsanelerinin Yunan mitolojisine kadar sürekliliğini koruduğudur.

Günümüze gelen belli başlı Hitit mitoslarına göz atarsak bu etkileri daha iyi görebiliriz.

Boran

17

Kaybolan Tanrı Efsaneleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Hititler bir çok doğa olaylarının tanrılarına

başlamakta, ancak onları, insan

şekilli (antropomorfik) olarak

düşünmekteydiler.

Buna göre bir tanrı canı isterse çekip gidebiliyordu. Ancak tanrının gitmesiyle ona başlı olan doğa olayları da etkileniyordu.

Ele geçen metinlerden biri de Fırtına tanrısının oğulu Telipinu'nun kaybolması ile ilgili olmaktadır. Hatti kökenli bu efsanenin kahramanı Telipinu aslında bir tarım tanrısıdır. Tohum ekmek, tarla sürmek, sulamak, ürünü yetiştirmek ve toplamak gibi tarımsal işleri ile ilgilidir. Doğal olarak bu tanrının kaybolması bütün hayatı etkilemiştir. Farklı versiyonlardan derlenen efsanenin ilginç bir konusu vardır.

Tanrı o kadar sinirlidir ki elbisesini ve ayakkabılarını ters giyecek kadar sinirlenmiştir ve fırlar gider. Tanrının gitmesiyle beraber ülkede her şey değişir. Sıkıntılar başlar :

“Pencereleri sis doldurdu, evi duman doldurdu. Ocakta odunlar boğuldu, ağaçlarda koyunlar boğuldu. Koyun kuzusunu istemedi, inek buzağısını istemedi.[...] Arpa ve buğday yetiştirmez oldu, sığırlar koyunlar ve insanlar gebede kalmadılar, gebede kalanlar ise doğurmadılar. Dağlar kurudu, ağaçlar kurudu ve çiçek açmaz oldu; otlaklar kurudu, kaynaklar kurudu.”

Tanrının gidişi o kadar etkili olmuştu ki diğer tanrılar da bundan etkilenmişti, hatta bütün tanrıların katıldığı bir ziyafette yiyip içmelerine rağmen açlık ve susuzlukları geçmemişti. Bu pasajın açıklaması şu şekilde olabilir, burada tanrıların yemesi ve içmesi kendilerine sunulan sunular olabilir, ancak bu sunuların fayda

etmedikleri görülmektedir.

En sonunda F ı r t ı na tanr ı s ı n ı n akl ı na o ğ lu Telipinu gelir ve iyi olan her ş eyi al ı p götürdü ğ ünü söyler, ve yüksek da ğ larda Telipinu'yu aramas ı için kartal ı gönderir.

Ancak kartal Telipinu'yu bulamaz. O zaman bütün tanr ı lar ı n annesi tanr ı ça Hannahanna F ı r t ı na tanr ı s ı 'na bizzat aramas ı n ı söyler. Ancak f ı r t ı na tanr ı s ı da ba ş ar ı l ı olamaz. Hannahanna en sonunda bir ar ı gönderir. Ar ı

sonunda tanr ı y ı

bulur ve onu sokarak uyand ı r ı r (bu bölüm de ğ i ş ik

versiyonlarda farklı d ı r). Telipinu daha da öfkelenir . En sonunda bir ayin yaparak öfkesini dindirmeye karar verilir. Bu i ş i büyü tanr ı ças ı Kamrušepa yapar:

“ Ey tanr ı lar gidin! Ş imdi tanr ı Hapantali için Güne ş Tanr ı s ı 'n ı n koyunlar ı n ı

güdün. Telipinu'nun Karaş-hububatlar ı n ı ^{5[1]} iyile ş tirebilmem için on iki koç

seçin. Bin küçük deli ğ i olan bir sepeti kendim için ald ı m. Ve onun üstüne ben karaş-hububat ı ve Kamrušepa'n ı n koçlar ı n ı döktüm. Ve ben Telipinu'nun üzerinde, ş uras ı nda buras ı nda ate ş yakt ı m. Ve onun kötülü ğ ünü Telipinu'nun vücudundan ald ı m. Onun günah ı n ı ald ı m. Onun k ı zğ ı n ı ğ ı n ı ald ı m. Onun hiddetini ald ı m. Onun darg ı n ı ğ ı n ı ald ı m. Onun küskünlü ğ ünü ald ı m. [...] Telipinu hiddeti b ı rak. Öfkeyi b ı rak. Küskünlü ğ ü b ı rak. Ve kanaldaki su nas ı l

^{5[1]}

yulaf ya da çavdar olabilir

Boran

geriye akmazsa, Telipinu'nun hiddeti, öfkesi ve küskünlü ğ ü ayn ı ş ekilde geri gelmesin. [...] Telipinu'nun hiddeti, öfkesi, günah ı ve küskülü ğ ü gitsin. Ev onu b ı raks ı n. İ çindeki...ondan kurtulsun. Pencere ondan kurtulsun. Mente ş e[ondan kurtul]sun. İ ç avlu ondan kurtulsun. Ş ehir kap ı s ı ondan kurtulsun. Kap ı ondan kurtulsun. Kral yolu ondan kurtulsun. Meyve bahçesine, tarlaya ya da ormana o girmesin. (Karanl ı k) topra ğ ı n Güne ş tanr ı s ı n ı n yoluna o gitsin. Kap ı c ı yedi kap ı y ı aç t ı . Yedi (kap ı) sürgüsünü çekti. Karanl ı k topra ğ ı n alt ı nda bronzdan palhi kaplar ı durur. Kapaklar ı kur ş undand ı r. Tutamaklar ı ise demirdendir. İ çlerine giren bir ş ey, bir daha geri ç ı kamaz. İ çlerinde mahvolur. Bundan dolay ı onlar Telipinu'nun hiddeti, öfkesi, günah ı ve küskünlü ğ ünü yakals ı n ve onlar (buraya) geri dönmesin .”

Sonuçta bu büyü etkili olur . (Ba ş ka versiyonda bu büyüü bir insan yapm ı ş t ı r.)
Telipinu'nun öfkesi diner ve evine döner. Böylece ortakl ı k yat ı ş ı r ve eski haline döner.
Bu efsaneye çok benzeyen bir de F ı rt ı na Tanr ı s ı 'n ı n kaybolmas ı efsanesi vard ı r.
Ancak ikisini ayn ı efsanenin de ğ i ş ik anlat ı mlar ı olarak kabul edebiliriz.

Bu efsanelerin d ı ş ı nda Güne ş Tanr ı s ı 'n ı n, Hannahanna'n ı n ve ba ş ka tanr ı lar ı n da kaybolu ş mitoslar ı vard ı r. Ancak bunlar ı ayn ı efsanelerin farklı yorumlar ı olarak dü ş ünebiliriz.

Bu konuya dahil edebilece ğ imiz ilginç bir motif de Ay' ı n dü ş me mitosudur. Hatti kökenli bu mitosun bir ay tutulmas ı n ı m ı anlatt ı ğ ı yolksa farklı bir ritüelden mi bahsetti ğ i bilinmemektedir :

“ Ka ş ku (Ay tanr ı s ı) gökten dü ş tü. Ş imdi o Kilammar (tap ı nak) üstüne dü ş tü. Ancak onu kimse görmedi. Ş imdi tanr ı (Gök/F ı rt ı na tanr ı s ı) onun arkas ı ndan ya ğ mur sald ı . Ve arkas ı ndan ya ğ mur sa ğ anaklar ı gönderdi.Onu korku ald ı . Hapantalli a ş a ğ ı ya onun yan ı na gitti, o zaman onunla konu ş tu. Gidiyor musun? Ne yap ı yorsun? “

[İ lluyanka Efsanesi](#)

Hatti kökenli en önemli mitoslardan biri de F ı r t ı na tanr ı s ı ile y ı lan aras ı ndaki sava ş t ı r. Bu mitosun izleri daha sonra kendini Apollon ya da Saint George mitoslar ı nda da gösterir. Belki de izleri daha da derindir . Bu konuda İ smet Zeki Eyübo ğ lu ş öyle yazmaktadır (bkz [Kaynakça](#)) :

“ Bugün Anadolu halk masallar ı içinde, İ lluyanka ile devlerin sava ş ı n ı i ş leyen bir çok öyküler, gerçeküstü olaylar vard ı r. Y ı lanlarla kartallar ı n sava ş ı n ı içeren bütün masallar ı n kayna ğ ı budur. Kimine göre çok büyük bir devdir İ lluyanka. Yaln ı z ad ı de ğ i ş mi ş , Anadolu türkçesinde ejder olmu ş tur. Halk ona ejderha diyor. [...] İ lluyanka ba ş ka ba ş ka ülkelerin halk anla ı ş lar ı na, dini inan ı ş lar ı na göre nitelikler kazanm ı ş . Anadoluda büyük bir y ı lan olarak nitelendirilen Ş ahmeran, onunla ilgili olalar, bo ğ u ş malar bu eskiça ğ anadolu masal ı n ı n de ğ i ş ikli ğ e u ğ ram ı ş kal ı nt ı lar ı d ı r . “

Baz ı yorumcular bu efsanede sözü geçen y ı lan ı n öldürülmesi motifinin bahar ı n,

k ı ş ı

Boran

yenmesi

ş ekinde yorumlanmas ı

gerekti ğ ini belirtmi ş lerdir. Bütün

kültürlerde hemen hemen tanrı'nın yılanı öldürmesi motifi olması bize bu sembolün **ezoterik** bir açılımı da olabileceğini düşündürmektedir.

Bu efsane, bahar bayramı olan Purulliya törenleri sırasında da anlatılıyordu. Ele geçen tabletlerde efsane şöyle başlar :

“ Nerik ş ehri Fırtına Tanrısı [Merhemli rahibi] Kella'ya göre (bu) göğün Fırtına Tanrısı'nın [...] için Purulli (festivali) metnidir (sözleridir). Onlar şöyle konuşukları nda : “Ülkede büyüme (bolluk) ve gelişme (bereket) olsun. Ve eğer (gerçekten ülkede) büyüme ve gelişme olursa, onlar Purulli festivalini kutlar . “

Efsane bu sözlerden sonra dev yılan Illuianka/ İlluyanka ile Fırtına tanrısının savaşıyla başlar ve Fırtına tanrısı yenilir. Bunun üzerine Fırtına tanrısı bütün tanrıları toplar ve yardım ister.

Tanrıça İnara buna bir çözüm düşünür ve bir festival düzenler. Daha sonra tanrıça Ziggarrata şehrine giderek burada Hupašiiia adında bir ölümlü ile anlaşır ve planını anlatır. Hupašiiia, karışıklığında tanrıça ile yatmak koşulu ile bunu kabul eder.

İnara daha sonra süslenerek yılan İlluianka'nın deliğine gider ve onu festivale çağırır. Deliğinden çocukları ile çikan İlluianka oradaki içkilerin çoğunu içer ve sarhoş olur, hatta deliğine de geri dönmek istemez. Hupašiiia yılanı bir ip ile bağlar. Fırtına tanrısı da İlluianka'yı öldürür. Böylece Fırtına tanrısının sorunu çözüme bağlanır.

İnara ise Hupašiiia için Tarukka şehrinde kaya üzerine bir ev inşa eder ve onu oraya yerleştirir. Ancak karısını ve çocuklarını görmemesi için Hupašiiia'nın pencereden bakmasını yasaklar. Ancak yirmi gün geçince Hupašiiia pencereden bakarak karısını ve çocuklarını görür ve İnara'ya eve dönmek istediğini söyler. İnara da Hupašiiia'yı öldürür.

Bu efsanenin ele geçen bir veriyonu daha vardı.

Bu versiyonda da efsane, İ lluianka'n ın F ı rtana tanr ı s ı n ı yenmesi ile ba ş lar. Ancak bu kez İ lluianka F ı rt ı na tanr ı s ı n ı n kalbini ve gözlerini de al ı r.

F ı rt ı na tanr ı s ı daha sonra fakir bir adam ı n k ı z ı ile evlenir ve bir o ğ lu olur. O ğ lan büyüdü ğ ünde İ lluianka'n ı n k ı z ı n ı al ı r. F ı rt ı na tanr ı s ı öcünü alman ı n pe ş indedir :

“ F ı rt ı na tanr ı s ı ona (o ğ luna) sürekli olarak ş öyle emreder : «Kar ı n ı n evine (ya ş amaya) gitti ğ inde (ba ş l ı k paras ı olarak) kalbi(mi) ve gözleri(mi) onlardan iste.» “

O ğ lu F ı rt ı na tanr ı s ı n ı n istedi ğ ini yapar ve gözleri ile kalbini geri al ı r. Bunun üzerine yeniden İ lluianka ile dö ğ ü ş e tutu ş ur. Ancak bu kez o ğ lu da y ı landan yanad ı r.

F ı rt ı na tanr ı s ı İ lluianka'y ı ve kendi öz o ğ lunu öldürür.

Boran

Bu iki versiyonda da ortak nokta F ı r t ı na tanr ı s ı n ı n y ı lan ı öldürmesidir. Bu efsane daha da önce belirtti ğ imiz gibi farklı kültürlerde farklı şekillerde ya ş am ı ş t ı r.

Kumarbi Efsanesi

Hurri kökenli bu efsane, daha sonra Yunan mitolojisinde de izleri görülecek ilginç bir efsanedir.

Bu destan bir kaç kompozisyon halinde i ş lenmi ş tir. Ancak tablelerin ço ğ unda büyük k ı r ı klar oldu ğ u için parça parça günümüze gelmi ş tir.

Bu efsane , Hesiodos'un Theogonia's ı n ı and ı racak biçimde tanr ı soyar ı ndan bahsetmektedir.

“ İ lk (eski) tanr ı lar, [...] kuvvetli tanr ı lar i ş itsinler : [...] Geçmi ş y ı llarda Alalu (gökyüzünde) kral idi. Alalu tahta oturuyordu. Ve tanr ı lar ı n önde geleni, güçlü Anu, (hizmetçi olarak) onun huzurunda duruyordu. O, (Alalu'nun) ayaklar ı na kapan ı yor ve içki kaplar ı n ı , içmek için, onun eline veriyordu . “

Ancak bu durum çok uzun sürmez. Alalu gökte dokuz y ı l krall ı k yapar. Anu, Alalu'ya kar ş ı ayaklan ı r ve onu yenerek a ş a ğ ı ya, karanlı k topra ğ a gönderir ve tahta geçer. Bu kez Kumarbi ona hizmet etmeye ba ş lar.

Anu da dokuz y ı l boyunca tahtta kal ı r. Dokuzuncu y ı lda bu kez Kumarbi Anu'ya kar ş ı ayaklan ı r ve Onunla sava ş maya ba ş lar. Anu, Kumarbi'ye kar ş ı koyamaz , kaçar :

“ Anu, Kumarbi'nin el ve ayaklar ı ndan kendini s ı y ı rd ı ve kaçtı . Anu, gökyüzüne ç ı kt ı . (Fakat) Kumarbi onun arkas ı ndan ko ş tu. Anu'nun ayaklar ı ndan yakaladı ve Anu'yu gökyüzünden a ş a ğ ı ya çekti. (Kumarbi Anu'nun) dizini (bel alt ı n ı) ve bronz benzer Kumarbi'nin karn ı na bitiş ik erkeklik organ ı n ı t ı s ı rd ı . Kumarbi, Anu'nun erkekli ğ ini yutunca, o sevinde ve yüksek sesle güldü. Anu döndü ve Kumarbi'ye (ş öyle) söylenmeye ba ş lad ı : « Erkekli ğ imi yuttu ğ un için kendi içinden seviniyor musun? Kendi kendine sevinme! Ben sana yük (tohum) yükledim. İ lk olarak soylu F ı r t ı na Tanr ı s ı ile seni a ş

ı lad ı m (gebe b ı rakt ı m). İ kincisi dayan ı lmaz Aranzah nehriyle seni a ş ı lad ı m. Üçüncüsü soylu Tašmišu ile seni a ş ı lad ı m. Üç de h ş et tanr ı y ı ben sana bir yük olarak yerle ş tirdim. “

Anu böyle diyerek gökyüzüne gizlenir. Kumarbi ise hemen tükürür ve daha sonra da Nippur ş ehre gider. Kumarbi burada do ğ um için aylar ı sayar ve tanr ı lar ı dünyaya getirir. Metnin buralar ı çok k ı r ı k oldu ğ undan efsanenin bu bölüm hakk ı nda ayr ı nt ı l ı bilimiz yoktur. Ancak ç ı kan tanr ı lar da sava ş a tutu ş urlar. En kuvvetlisi Te ş up'tur. Hatta Te ş up bo ğ as ı Šeri'ye ş öyle der :

“ [Art ı k kim benim] kar ş ı ma kavga etmeye gelebilir? [Ş imdi beni kim] yenebilir? Kumarbi bile [bana kar ş ı ç ı kamaz(?)] “

Boran

Kırık parçalardan Anu'nun Kumarbi'nin öldürülmesini istemediğini öğreniyoruz. Ayrıca yeryüzü de hamiledir ve ay saymaktadır ve tabletin sonunda iki çocuk doğurur.

Tabletlerin kırık olması yüzünden efsanenin tam bir versiyonu elimizde yoktur. Yalnızca anlaşıldığı kadar, efsane Mezopotamya kökenlidir. Hititler'e Hurriler yoluyla girmiştir.

Metnin Hesiodos'un Theogonia'sıyla benzerliği dikkat çekicidir. Hesiodos'un bu efsaneleri Anadolu'dan aldığı düşünülebilir. Güterbock (bkz. Kaynakça) ise bunların Hesiodos'a Fenikeliler yoluyla da geçebileceğine dikkat çekmektedir.

Güterbock Kumarbi ismini şöyle açıklamaktadır :

“ Bu tanrının adı hakikî Hurricedir: sondaki –bi, Hurrice aidiyet eki –ve'dir. Kumar sözcüğüünün cins ismi mi yoksa yer adı mı olduğu ve Kumar adının ekrin nerede aranacağı bilinmiyor . “

Güterbock aynı zamanda Allau-anu ve Anu-Kumarbi, arasında baba oğul ilişkisi olabileceğinin de altını çizmektedir.

Köken ne olursa olsun bu efsane Hititlerde, daha doğrusu Anadolu'da bir nalam kazanmış ve belki de “Yunan Mucizesi” denilen safsatanın doğuşunda rol oynamıştır.

Ullikummi Şarkısı

Ullikummi Şarkısı, konu olarak Kumarbi efsanesinin devamında Teşup'un krallığında geçmektedir.

Burada bir parantez açıp, “ şarkı ” sözcüğü üzerinde durmak gerekmektedir. Dinçol (bkz. [Kaynakça](#)) bunu şöyle açıklamaktadır :

“ Yabancı kökenli metinlerin bir özelliği, onların Anadolu kökenliler gibi ayinler içinde yer almaması , bazı bölümlerinde belirtildiği gibi birer başlımsız şarkı sayılmalarıdır. Şarkı terimi bu tür edebiyat ürünleri için Ortaçağ'a kadar kullanılmıştır bir

sözcüktür. Germen efsanelerinden en ünlüsüne Neibelungen Ş ark ı s ı denildi ğ i ak ı l dan ç ı kar ı lmamal ı d ı r. Bu bak ı mdan, ş ark ı sözcü ğ ünün destan anlam ı nda kullan ı lm ı ş oldu ğ unu söylemekte bir sak ı nca yoktur . “

Ş ark ı sözcü ğ ünü de aç ı klad ı ktan sonra efsanenin konusuna bakabiliriz : Anla ş ı ld ı ğ ı na göre Kumarbi yenilmi ş ve tahtta Te ş up oturmakta d ı r. Ancak Kumarbi bunu hazmedemez :

“ Kumarbi akl ı n ı toparlar (dü ş ünür). U ğ ursuz bir günde kötü bir insan yeti ş tirir. O Te ş up’a kar ş ı kötülük planlar. O Te ş up’ a kar ş ı bir asi ç ı kar ı r. [...] (Kumarbi) eline bir asa ald ı . [Ayaklar ı na ayakkab ı olarak] h ı zl ı rüzgarlar ı koydu. O Urkiş ş ehrine yola ç ı kt ı ve So ğ uk P ı nar’a vard ı . Ş imdi So ğ uk P ı nar’da bir kaya bulunur : onun boyu üç fersah ve geni ş li ğ i [...] ve yar ı n fersaht ı r. Onun vaginas ı ise [...] fersaht ı r. Onu görünce] akl ı ba ş ı ndan fı rlad ı ve o kaya ile sevi ş ti. Erkeklik organ ı n ı onun içine bat ı rd ı . O be ş kez oldu. O on kez oldu . “

Boran

Tabletteki k ı r ı klardan metnin devam ı tam anla ş ı lamamktad ı r ancak, Deniz tanr ı s ı n ı n yard ı m etti ğ ini ve çocu ğ un do ğ du ğ unu ö ğ renebiliyoruz. Kumarbi bu çocu ğ a Ullikummi ad ı n ı verir :

“

Kumarbi kendi kendine söylenmeye ba ş lad ı : Kader tanr ı ç alar ı ve ana

tanr ı ç alar ı n bana verdi ğ i çocu ğ a ne isim koyaca ğ ı m. [...] Vars ı n onun ismi Ullikummi olsun. O krall ı ğ a gökyüzüne gitsin. Güzel Kummiia ş ehrini s ı k ı ş t ı rs ı n. Te ş up'a vursun. Onu saman gibi do ğ ras ı n. Onu bir kar ı nca [gibi] ayaklar ı ile ezsin .

“

Ullikummi sözcük olarak Kummiia'n ı n y ı k ı c ı s ı anlam ı na gelmektedir. Kummiia ise F ı rt ı na Tanr ı s ı n ı n kentidir. Metinden de anla ş ı laca ğ ı gibi Kumarbi bu do ğ an çocu ğ un Te ş up'tan kendi intikam ı n ı almas ı n ı beklemektedir.

Kumarbi, bu çocu ğ un Te ş up'un haberi olmadan yeti ş mesi için gizler, nacak güne ş tanr ı vbu süratle büyüyen ve canavarla ş an çocu ğ u görür ve Te ş up'a haber verir.

Te ş up erkek karde ş i Taşmişu ve k ı z karde ş i Şauşga ile Hazzi da ğ ı na gider ve canavar ı bulur. Ancak Ullikummi alt edilebilecek gibi de ğ ildir.

K ı r ı k tabletlerden anla ş ı labildi ğ i kadar ı ile Te ş up sava ş haz ı rlı klar ı n ba ş lam ı ş t ı r. Sava ş a tutu ş ur, ancak ba ş ar ı l ı olamaz. Ta ş canavar Ullikummi Te ş up'u ve yan ı ndaki yetmi ş tanr ı y ı yener.

Te ş up'un karde ş i Taşmişu yenilginin haberibi Te ş up'un kar ı s ı Hepat'a bildirir ve yeniden Te ş up'un yan ı na döner. Taşmişu, Te ş up'a tanr ı Ea'dan yard ı m istemesini söyler. İ ki karde ş Ea'ya giderler. Tablet buralarda k ı r ı kt ı r. Ancak onlar ı Ubelluri ile konu ş urken buluruz. Ubelluri Atlas gibi dünyay ı s ı rt ı nda ta ş ı yan bir devdir. Ullikummi de onun omuzunda büyümüş tür. Ubelluri sa ğ omzunda bir ş ey oldu ğ unu söyleyince Ullikummi'nin orada büyüdü ğ ü anla ş ı l ı r ve Ea eski tar ı lara seslenir :

“

Eski sözleri bilen ilk tanrı lar sözümü duyun. Eskiden, babadan,

büyükbabadan olan mühür evlerini tekrar aç ı n. Ecdad ı m ı n mühürlerini getirsinler. Onu orada mühürlesinler. Yeryüzü ve gökyüzünü ay ı rd ı klar ı (kestikleri) bak ı rdan eski kesici aleti getirsinler. Biz, Kumarbi'nin bir asi olarak tanrı lara kar ş ı yücelti ğ i (büyüttü ğ ü) bazalt Ullikummi'nin ayaklar ı n ı kesece ğ iz . “

ullikummi'nin ayaklar ı kesilince güçsüz kal ı r. Te ş up ve tanrı lar Ullikummi ile sava ş maya ba ş lar. Metnin sonu k ı r ı kt ı r, ama burada Te ş up'un zaferinin anlat ı ld ı ğ ı dü ş ünülmektedir.

Bu efsane de Yunan mitolojisindeki baz ı motifleri an ı msatmaktadır.

Hitit mitolojisinde k ı r ı k tabletlerle günümüze ula ş an ba ş ka efsaneler de vard ı r. Biz burda en önemlilerini ald ı k. İ leride bunlara da yer verebilece ğ imizi ummaktay ı z.

Boran

23

FRİGLER

FRİGLER

Anadolu Uygarlıkları içinde en ilginç olanlarından biri ve Yunan Uygarlığı'nı en çok etkileyeni Frigler'dir diyebiliriz.

Frigler Anadolu'da Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar arasında kalan bölgede yaşamışlardır. Bu bölgelerde Yunan toplulukları ile karşılaşılan Frigler Yunanlılar tarafından bu coğrafyanın yerli halkı olarak görülmüşlerdir.

Aslında Yunan Uygarlığı Anadolu'dan aldığı her etkileşimi Frigler'e bağlamıştı, çünkü Yunanlılara göre en eski halk Frigler'dir. Herodotos bunu şöyle anlatır :

“ Mısırlılar, Psammetikos zamanından önce, kendilerini dünyanın ilk insanları sayıyorlardı . Ama gün gelip de Psammetikos krallığı ele alınca ve ilk insanların kimler olduğunu merakına düşünce, işte o günden sonra diyorum, kendilerini gene bütün öbürlerinin en eskisi saymakla birlikte, Phrygia'lıları kendilerinden de eski oldukları kanısına geldiler. Psammetikos, soruşturmalara rağmen, dünyaya gelen ilk insanların kimler olduğunu öğrenemeyince şu çareye başvurdu: Bir çobana, rastgele iki tane yeni doğmuş çocuk verdi, bunlar ağıla konacak ve şöyle büyütülecekti; çoban, belli saatte keçileri alıp yanlarına götürecekti, süt içirip iyice doyuracak, sonra da kendilerine bakacaktı . Psammetikos'un böyle yapmasının nedeni, çocukların viyaklamalar çağını aştıktan sonra ağızlarından çıkacak ilk sözü yakalamaktır ; gerçekten de

öyle oldu. Üzerinden iki y ı l geçince, bir gün çoban, kap ı y ı aç ı p içeri girdi, önünde diz üstü oturan iki çocuk, ellerini uzatarak, «Bekos» diye ba ğ ı rd ı lar. Çoban bu sözü ilk duydu ğ unda bir ş ey demedi, ama daha sonra da her geli ş inde ayn ı sözü i ş itince efendisine haber verdi ve iste ğ i üzerine çocuklar ı kendi görsün diye ald ı ona götürdü. Psammetikos kendi kula ğ ı ile de duyduktan sonra, herhangi bir ş eye bekos ad ı n ı vermi ş olan insanlar ı n kimler olduklar ı n ı aramaya koyuldu; araya taraya Phrygia'l ı lar ı n ekme ğ e bekos dediklerini ö ğ rendi. Böylece ve bu ipucuna tutunarak M ı s ı rl ı lar Phrygia'l ı lar ı n kendilerinden daha eski olduklar ı n ı itiraf ettiler .” (II,2)

Zaten eski Yunan'a ait ezoterik öykülerde, çok eski zamanlarda geçti ğ inin belirtilmesi için kahraman efsanevi Frig kral ı Midas olmaktadır. Böylece Midas öyküleri eski masallar gibi kulaktan kula ğ a yay ı lm ı ş t ı r.

Frig kültürü Yunan ve Roma uygarl ı ğ ı içinde ya ş amaya devam etmi ş tir.

Friglerin ya ş ad ı ğ ı bölge İ S be ş inci yüzy ı la kadar da Roma kaynakar ı nda Phrygia olarak an ı lm ı ş t ı r.

Boran

FRIGLER' İ N TAR İ H İ

Akurgal'a göre Frigler “ MÖ 1190 s ı ralar ı nda Anadolu'ya gelen Balkan kökenli boylardan biridir. Ancak siyasal topluluk olarak MÖ 750'den sonra ortaya ç ı km ı ş t ı r. [...]

Hind-Avrupa kökenli olduklar ı

hale k ı sa bir sürede

Anadolula ş m ı ş lar, ve bir yandan Hellen öbür yandan Geç Hitit etkileri alt ı nda kalm ı ş olmakla birlikte özgün ve Anadolulu bir kültür olu ş turmu ş lard ı r . “

Umar' a göre ise “ *Frigler, bir çok kan ı ta göre, Hitit İ mparatorlu ğ unu y ı kan Trak sürüleriyle h ı s ı ml ı ğ ı olan bir halkt ı .”*

Frigler hakk ı nda genel görü ş bu yönde olmakla birlikte kökenleri tart ı ş mal ı d ı r.

Ancak bizim de kabul edece ğ imiz görü ş Friglerin Trak kökenli olduklar ı yolundaki görü ş tür.

Trak kabileleri, bizim bugünkü Trakya'ya ad ı n ı vermi ş olan kabilelerdir. Bu halk ı n kökeni de tart ı ş mal ı d ı r.

Erzen'e göre (bkz. Kaynakça) “ *tarihte Traklar olarak bilinen halk ı n memlekete göç suretiyle gelmelerinden çok önce , çok daha seyrek de olsa , ülkenin yerli bir halk taraf ı ndan iskan edilmi ş oldu ğ u anla ş ı lmaktad ı r. En eski halk ı n ı rk durumu hakk ı nda fazla bilgimiz yoktur. Ayn ı zamanda eski yerli halk ı n ülkeye gelen göçmen Traklara kar ı ş*

mas ı hakk ı nda da bilgilerimiz az ve yetersizdir. Bize kadar gelen belgelere göre Traklar geç antik devre kadar Kuzey Avrupa ı rk tipinin oldukça kuvvetli bir temsilcisidir. “

Traklar ı n Kuzey Avrupa ile dil alan ı nda da ilgileri vard ı r. Trak dili ve Frig dili Hint-Avrupa dil ailesi içinde Satem grubuna aittirler.

Daha kesin olmamakla birlikte Friglerin Keltlerle akraba oldukları ve ezoterik miras ı ortak payla ş t ı klar ı akla gelmektedir.

Hitit İ mparatorlu ğ u y ı k ı l ı ş a geçti ğ i y ı llarda Anadolu kuzeydo ğ udan Kafkaslar, bat ı dan da bo ğ azlar üzerinden gelen birtak ı m göçmenlerin etkisine girmeye

ba ş lam ı ş t ı . Do ğ udan gelenlere Mu ş ki deniliyordu

ve Elaz ı ğ

yöresine

yerle ş mi ş leri. Bat ı dan gelenler ise Brig ad ı n ı ta ş ı yorlard ı . Yava ş yava ş Orta Anadolu'ya geçen bu boylardan Frigler, Polatlı yöresine , daha do ğ rusu ba ş kentleri olacak Gordion'a varm ı ş lard ı . Uzun bir karanlı k dönemden sonra, MÖ sekizinci yüzy ı lda merkezi bir krall ı k durumuna gelen Friglerin bu kavimlerin kayna ş mas ı ndan oluş tu ğ u dü ş ünülmektedir.

Bunlardan Mu ş kiler daha MÖ On ikinci yüzy ı ldan itibaren Asur belgelerinde yer alm ı ş lard ı r. Hatta efsanevi Midas'a kaynaklı k etmiş oldu ğ u dü ş ünülen Mita ad ı na da Hitit belgelerinde rastlanm ı ş t ı r.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, ilk ak ı nlarla Frig Krall ı ğ ı kurulana kadar geçen süredir. Hitit İ mparatorlu ğ u y ı k ı l ı rken Anadolu'da ilk varlı k

Boran

gösteren Muş kiler'dir. Ancak Frig devletinin ortaya çıkması daha çok zaman almıştır.

Sedat Alp, bunu şöyle açıklamaktadır : (*Hitit Çağında Anadolu* , bkz [Kaynakça](#))

“ Asurlular Muški ülkesinin kralı Mita'dan haberdardı . Bunun Frig kralı Midas olduğ u uzunca bir zamandan beri kabul edilmiştir . Bu eşitlikten ilk bakışta Frigya ile yalnız Asur kaynaklarından tanınan Muški ülkesinin aynı ülke oldukları akla gelse de, ilk kez Ekrem Akurgal'ın gösterdiği gibi Friglerin maddi kalıntıları na MÖ 8. yüzyıldan önce Anadolu'da rastlanmadığı ve ve Muški ülkesinin ise daha I. Tiglatpileser zamanında (tahminen MÖ 1112-1074) yukarı Dicle bölgesinde varlığını gösterdiği göz önünde tutulursa, Frigler ile Muşkilerin aynı kavim oldukları nı kabul etmek zordur. Olsa olsa Asurlular bunu yakıştıramış olabilirler. Asurluların Friglerden söz etmemesi dikkat çekicidir. Belki de Friglerin siyasal açıdan Muşkililer üzerinde etkili olmaları , onların Muşkililer ile ilgilendirilmelerine neden olmuş tur . “

Bu belirsizliğin nedeni kuşkusuz Anadolu'nun Hitit İmparatorluğu nu da ykan istilalardan sonra yaşadığı karanlık çağlardır . Bu devire “karanlık çağlar” adını vermemizin başlıca nedeni ise elimizde yeterli belge olmayışıdır . Bir başka nedeni ise siyasi birliğin kurulamamış olmasıdır .

Anadolu'da siyasi birlik ancak MÖ sekizinci yüzyılda kurulabilmiştir .

Bu dönem Asur kayıtlarında da Friglerele ilgili ifadelerle rastlanmaktadır . MÖ 709 yılında II.Sargon'un bir yazıtında “ *benden önceki krallara boyun eğmeyen Mita* ” diye bir ifade vardı .

Asurlarla yapılan barış anlaşmasından sonra Asur kayıtlarında Muşki kralı Mita'nın adına rastlanmaz , ancak Frigya kralı Midas Yunan kaynaklarında görülmeye başlar . Bir başka deyişle MÖ yedinci yüzyıldan itibaren Friglerin Yunan halkları ile olan ilişkileri başlamış olur .

Daha öncede belirtti ğ imiz gibi Yunan kaynaklar ı , k ı s ı t l ı tarih bilgileri bak ı m ı ndan yeterli olmayabilir, ancak ř u an için en önemli detayl ı kaynak olduklar ı için Frigler ile ilgili bilgilerimizin bir bölümünü bunlara dayand ı rmak zorunday ı z.

Yunan kaynaklar ı Friglerin ilk kral ı n ı n Gordios oldu ğ unu ve Friglerin ba ř kenti Gordion'un ad ı n ı bu kraldan ald ı ğ ı n ı söyler. Bugün Polatlı yak ı nlar ı nda kal ı nt ı lar ı bulunan bu ř ehrin ad ı n ı n kökeni daha önceki Anadolu dillerinden gelmesi ve bu ismin sonradan Hellenler taraf ı ndan uydurulmu ř olmas ı olas ı l ı ğ ı yüksektir. Zaten Gordios ile ilgili Yunan Arrianos'un anlatt ı klar ı ndan ba ř ka da önemli bir kaynak yoktur.

Friglerin efsanevi krallar ı ise Midas't ı r. Midas' ı n tek bir ki ř inin ad ı m ı yoksa hükümdarlara verilen bir ad m ı oldu ğ u ı belli de ğ ildir, ancak Mita ad ı n ı n da hem Asur hem Hitit kaynaklar ı nda varolmas ı bu isimle en az bir ki ř inin hükümdarl ı k yapt ı ğ ı n ı do ğ rulamaktad ı r.

Boran

Daha önce de belirtti ğ imiz gibi, Midas ad ı pek çok efsaneye kar ı ş m ı ş t ı r. Bu efsaneler çok eski dönemleri anlatan Yunan efsaneleri oldu ğ u gibi, gerçekten Anadolu kökenli de olabilirler.

Bu dönemde Frigya'n ı n bölgede gerçekten büyük bir güç oldu ğ una ku ş ku yoktur. Midas' ı n efsanede her tuttu ğ unu alt ı n yapmas ı her ne kadar ezoterik bir motif olsa da kökenini bu dönemdeki Frigler'in zenginlikleri için anlat ı lanlardan alm ı ş t ı r. Midas' ı n taht ı n ı Delfoi'deki tap ı na adamas ı da bu taht ı gören Yunanl ı lar ı Frigya'n ı n zenginli ğ i kar ş ı s ı nda ş a ş ı rtm ı ş t ı r.

Bu dönemde Yunan halklar ı ve Frigya aras ı ndaki il ş kiler de yo ğ unla ş m ı ş t ı r. Yunanlar ı n Frigya'y ı en eski halk olarak görmesi de bu dönemde Yunan ha ş lklar ı n ı n Anadolu kültürü ile Frigler vas ı tas ı ile ilk olarak kar ş ı la ş mas ı ndan gelmektedir.

Ancak Friglerin bu parlak günleri fazla sürmemi ş ve Kimmer istilalar ı alt ı nda Frig Devleti tarihe kar ı ş m ı ş t ı r.

Ancak Frigler ve Frig kültürü Anadolu'da Roma dönemine kadar ya ş am ı ş , ve Phrygia diye adland ı r ı lan bu bölgede eski inançlar ya ş am ı ş t ı r.

FRIG D İ L İ

Frigce Orta Anadolu'dan Kütahya'ya , kuzeyde Kastamonu'ya kadar yay ı lm ı ş t ı . Frigice dil olarak daha çok Makedonlar ı n atalar ı n ı n diline benzemektedir. Yunanca ile benzerlikleri olsa da Makedonlar ı n atalar ı n ı n dili ile olan benzerlik kadar de ğ ildir. Bu dilin kökeni hakk ı nda daha ortak bir görü ş birli ğ ine var ı labilmi ş de ğ ildir. Bu dilin Hint-Avrupa kökenli oldu ğ unu söyleyenlerin yan ı nda yerli vbir dil oldu ğ unu da söyleyenler vard ı r. Frig dili İ mparatorlu ğ un y ı k ı lmas ı yla tarihe gömülmemi ş , Roma zaman ı na dek da ğ l ı k bölgelerede kullan ı lm ı ş t ı r. Anadolu'da bir çok yerde rastlanan Frig yaz ı s ı ise daha tam olarak çözülebilmi ş de ğ ildir.

FR İ G İ NANÇLARI

Frig inançlar ı

içinde en çok tan ı nm ı ş ı

ku ş kusuz ana tanr ı ça kültüdür. Yunanl ı lar ı n

Kybele

olarak adland ı rd ı klar ı

Frig ana

tanr ı ças ı

asl ı nda Anadolu'nun en eski

tanr ı çalar ı ndan biri olan Kubaba'd ı r.

Frigler Anadolu'ya geldiklerinde, ku ş kusuz

karanl ı k ça ğ lar boyunca,

buran ı n yerli

kavimleriyle

il Ő kiye

geçmi Ő

ve bu kültü

alm ı Ő lard ı r.

Bugün Anadolu Medeniyetleri

Müzesi'nde

bulunan bir çok Kybele yontusu da bu kültün yayg ı nl ı ğ ı hakk ı nda fikir vermektedir.

Boran

27

Frig ana tanrıça figürlerinde ana tanrıçanın başında kulebiçimli bir taç gözükmektedir. Bu onun egemenliği inisi simgesi olarak yorumlanmaktadır.

Friglerce Kubile diye de adlandırılan ana tanrıçanın Frigce bir başka ismi de Agdistis'tir.

Tanrıça'nın en önemli tapınma yerlerinden biri bugün Sivrihisar'da bulunan Pessinus idi. Burada, büyük olasılıkla, bir meteor olan, gökten inen tanrıça idolünün bulunduğu yerdirdi. Çok uzun yıllar ana tanrıça tapımının merkezi olan bu yer Roma döneminde dahi önemini kaybetmemiş, Romalılar, Kartaca'ya karşı olan savaş kazanabilmek için bu taşı MÖ 204 yılında Roma'ya götürmüşler ve bunu Magna Mater (Ulu ana) diye adlandırmışlardır. Strabon (MÖ 64- MÖ 21) burayı ve buradaki kültürü şöyle anlatır:

“ Pessinos dünyanın o kısmındaki en büyük ticaret merkezi olup, büyük saygı gören Tanrılar Anasına ait tapınak buradadır. Ona Agdistis derler. Eski devirlerde rahipler aynı zamanda hükümdardı ve rahipliğin sağladığı nimetleri onlar biçiyorlardı. Fakat şimdi ticaret merkezi hâlâ ayakta durduğu halde rahiplerin yetkileri çok azalmıştır. Kutsal bölge, Attaloslar tarafından kutsal bir yere yakışacak şekilde, bir tapınak ve beyaz mermerlerden portikler ilave edilerek yapılmıştır. Romalılar [...] Kybele'nin kehaneti doğrultusunda oradaki tanrıçanın heykelini almak üzere girişimde bulunarak tapınağı ünlü kılmışlardır. Kybele'nin ismini Kybeon dağından aldığı gibi, Dindimenê ülkesi de ismini üst tarafındaki Dindymon dağından almıştır. Yakınlarında Sangarios nehri akar; ve bu nehrin üzerinde eski Phrygialılara, Midas'a, hatta kendi devrinden önce yaşamış olan Gordias'a ve diğerlerine ait iskân kalıntıları rastlanır, fakat bu izler kentlere ait olmayıp, büyükçe köyler niteliğindedir.”

Strabon tabii ki burayı kendi çağının görüşüne göre anlatmıştır. Ancak daha sonra burada yapılan kazılar da Kybele tapınağı ve Roma kalıntıları hakkında çığır açmıştır.

Pessinus ana tanrıça için yapılmakta olan törenlere sahne olmakta, kendini ana tanrıçaya adayınların merkezi konumunda bulunmaktaydı. Erkekler burada kendilerini ana

tanrı çaya adamak için erkeklik oraganları nı da kesmekteydiler.

Burada aynı zamanda Attis kültü törenleri de yapılmaktaydı. Anadolu'nun ana tanrıçası aynı zamanda toprak ana olduğundan bunu dölleyecek bir tanrıya ihtiyaç vardı. İşte Attis Kybele'yi dölleyen tanrı idi. Ancak bu tanrı yaz sonunda ölmekte ve böylece doğa, tanrı ilkbaharda yeniden doğana dek uykuya yatmaktaydı. Mezopotamya inançlarında da görülen bu motif, Kybele kültü ile birlikte yaşıamsı ve Yunan mitolojisine de Adonis şeklinde geçmiştir. Bu kültür aynı zamanda bazı gizem kültürlerine kaynaklık etmiştir. Bu kültürler Anadolu'da Frig devletinin yıkılışından sonra da devam etmiştir.

Barnett, Attis efsanesinin çok ilginç bir yönüne dikkat çekmektedir: (Bkz [Kaynakça](#))

“ Bir uyarlamaya göre, Agdistis, Pessinus kralının damadı yakışıklı Attis'e aşık olan, onu ve onun kentini yıkıma götüren, kendini hadım edip böylece dişi olan iki cinsiyetli bir canavar idi. [...] Öykünün çok kısaltılmış, daha yumuşak bir

Boran

uyarlaması , gençliği için ve güzelliğinin baharında bir yaban domuzunu avında öldürülen Attis'e Agdistis'in duyduğu aşkı anlatmaktadır. Fakat her yıl ilkbaharda, kendi kendini sakatlamayı içine alan coşuklu yas ritüelinin uygulayan inananların vasıtasıyla, Attis her yıl yeniden diriltilir ve böylece doğanın ölmüş kuvvetleri canlandırılır. Ritüel esnasında, heyecan öyle yüksek bir noktaya varır ki, tanrı çanının en ateşli inananları kendilerini tanrı çağına ve Attis'in şerefine hadım ederlerdi [...] Tanrı çanını bu vahşi tapımı – ki onun uğruna yakışıklı aşığın acı çekmiş ve ölmüş tür- erkenden batıya doğru İonia'ya süzülmesi , fakat daha yumuşak ve gerçekten daha romantik bir biçimde, Anadolu ile bağlantılı çeşitli Hellen mitoslarında yansımıştır. Bu mitoslarda, bir tanrı çanı aşık olduğu fakat bu aşkıyla ona talihsizlik getirdiği bir gencin teması ortaya çıkmaktadır. “

Kybele ya da ana tanrı çaya ait kutsal yerlerin dağlarda ya da kayalıklarda olduğuna inanılmaktaydı . Anadolu'da bu amaçla yapılmış bir çok sunak yerine rastlanmıştır . Atrıca bu sunaklarda ve kayalarda Kybele heykelinin konulduğu nişlere de rastlanmaktadır .

Bunlardan en önemlisi kuşkusuz Midas Şehri (Yazılı kaya) civarındaki sunaklardır . Buralarda

kayalara

oyulmuş

sunaklar ve özellikle de

basamaklarla ık ık lan taht biçimindeki oymalar, buralar ın kült merkezleri oldu ğ unu göstermektedir. Me ş hur Midas an ıt ı da, içinde yazan “MATEP” (anne) yaz ı s ı n ı n gösterdi ğ i gibi ana tanr ı a kültünün önemli yerlerinden biridir.

Anadolu'nun ba ş ka yerlerinde

de bu tip

sunaklara rastlanmaktadır. Bunlar ın baz ı lar ı nda ise Frig yaz ı s ı da bulunmaktadır.

Frigler'de Ana Tanr ı a tap ı m ı d ı ş ı nda Güne ş tanr ı s ı Sabazios ve Ay tanr ı s ı Men tap ı mlar ı da vardı . Bunlardan Men'in özellikle eski Anadolu'nun Ay tanr ı s ı ile ili ş kisi oldu ğ u dü ş ünülebilir. Hatta bu tanr ı n ı n omuzunda hilal ile gösterimleri de bu görü ş ü kuvvetlendirmektedir. Bu tanr ı lar ı n Frigler taraf ı ndan daha sonradan benimsendi ğ i de dü ş ünülebilir.

Frigler'de bunlar ın d ı ş ı nda da eski Anadolu inançlar ı n ı n izlerine rastlamak olası d ı r. Eski Anadolu inançlar ı nda geçen hayvan

motiflerine Frigler de de rastlanmaktadır. Pazarlı kaz ı lar ı nda ele geçen bo ğ a ve arslan mücadelesini anlatan kaplama plakalar da bu konuda

Çok anlaml ı d ı rlar.

Boran

FRİGLER'DE ÖLÜ GÖMME ADETLERİ

Frigler'de başlıca iki farklı ölü gömme adeti vardı. Soylular ve zenginler için uygulandığı düşünülen bu tür ölü gömmelerin Frigya'da uzun süre uygulandığı anlaşılmaktadır. Yoksul

halkın ise gömüldüğü ya

da yakıldığı

düşünülmektedir. Ancak yoksul

halka ait

mezarlar daha yeterli sayıda bulunamadığı için bu konuda bir şey söylemek için erkendir.

Ölü gömme adetlerinin biri kaya mezarlarına gömme idi. Frig döneminden kalma bir çok kaya mezarlarına rastlanmıştır. Midas şehri yakınlarda ve Frig topraklarının büyük bölümünde kaya mezarlarına rastlanmıştır. Bazılarının ant-mezar şeklinde olan bu kaya mezarlarına yazık ki defineciler (hatta Romalılar da katarsak yüzyıllar boyu) ağır tahribata uğramışlardır.

Frigler'in en tanınmış ölü gömme adetleri ise tümülüsler yani tepe şeklinde yapılmış mezarlardır. Gordion'da ve Ankara'da sık olmak üzere diğer Frig şehirlerinde de rastlanılan tümülüs adetinin Frigler'e Trakya'dan geldiği düşünülmektedir. Ahşap mezar odasının üzerine toprak yapılarak oluşturulan tümülüslerde çeşitli şekillerde yapılmışlardır.

Tümülüsler hakkında Sevin (bkz. [Kaynakça](#)), şöyle yazmaktadır:

“Frygia tümülüslerindeki mezar odalarının akşap konstrüksiyonu ileri bir tekniğindir. Ölüler önceleri yakılmadan akşap sedirler üzerinde uzatılmış, MÖ 7.yüzyıldan itibaren

n sonlar ı ndan itibaren de , büyük bir olas ı l ı kla bat ı dan, Yunanistan üzerinden gelen etkilerle yak ı lmaya ba ş lanm ı ş t ı r. Ah ş ap mezar odalas ı na ölü ve ölü arma ğ anlar ı n ı n b ı rak ı lmas ı ndan ve ah ş ap çat ı n ı n kapat ı lmas ı ndan sonra, odan ı n üzeri büyük bir y ı ğ ma tepeyle örtülürdü. Mezar odas ı n ı n üzerine y ı ğ ı lan tepenin yap ı m ı nda baz ı kurallara uyulmas ı zorunluydu; aksi takdirde binlerce ton a ğ ı rl ı ğ ı ndaki toprak y ı ğ ı n ı n ı n ah ş ap mezar odas ı n ı n üzerine yapaca ğ ı bask ı y ı önlemek olanaks ı zd ı . [...]Mezar odas ı n ı n çat ı s ı çat ı l ı p, bunun üzerine ta ş ve toprak y ı ğ ı ld ı ktan sonra bir daha aç ı lmas ı olanaks ı zd ı . Ancak tek tehlike mezar soyguncular ı idi. Bu nedenle mezar odas ı n ı n yer seçiminde dikkatli olmak gerekiyordu. Toprak y ı ğ ı n ı alt ı nda kalan mezar odalar ı n ı n yeri büyük tümülüslerde tam ortada, zirvenin tam alt ı na gelen bölümdeydi. [...] Alçak tümülüslerde, mezar odas ı n ı n yerini gizleyebilmek esast ı ve bu nedenle mezar odalar ı merkezden uzak yerlere yerle ş tirilirdi .”

En me ş hur tümülüs ku ş kusuz Midas Tümülüsü ya da di ğ er ad ı yla Büyük Tümülüs'tür. Burada yap ı lan kaz ı larda bronz ölü e ş yalar ı , ah ş ap eserler ve bir çok arkeolojik eser bulunmu ş tur.

Boran

30

URARTULAR

URARTU UYGARLIĞI

URARTU TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Urartular MÖ birinci binyılı n başında , Van Gölü ve çevresinde önemli bir devlet kuran ve günümüze kadar buradaki uygarlıkları etkilemiş bir kavimdir. Yapılan araştırmalar Urartular ile Hurriler arasında akrabalık olduğunu göstermektedir. Zaten urartu dili de Sami ya da Hint Avrupalı bir dil olmayıp , Asiatik bir dil olan Hurri dili ile benzerlikler göstermektedir. Aynı zamanda Hurri ve Urartu tanrıları arasında büyük benzerlikler vardır.

Urartular ile ilgili ilk bilgilere Asur kaynaklarında rastlanmaktadır. Asur Kralı Salmanassar I , MÖ 1274 yılında Uruarti'ye karşı sefer yaptığını yazmaktadır. Ancak o dönemde Urartu kavimleri daha bir devlet haline gelmemişti. Ayrıca Tevrat'da Ağrı Dağı için kullanılan Ararat isminin de Urartu ile alakalı olduğunu kesindir. Urartular ise kendilerine Biaini'li demişler , Biane ya da Viane isminde bugünkü Van şehrinin adı türemiştir.

Urartu ülkesi geçit vermez dağlarla dolu olduğundan kavimler ilk olarak müstakil yerleşim birimlerinde yaşamışlar ancak , büyük olasılıkla , dışarıdan gelen baskılarla birleşmek yoluna gitmişler ve tahminen MÖ dokuzuncu yüzyılın başlarında krallıkları nı kurmuşlardır.

Urartu Devleti'nin ve krallık sülalesinin kurucusu I.Sarduri Van Kalesi'nin ilk kurucusudur. Buradaki ilk yazıların da Asur yazısıyla ilgili taş bloklara yazılması bu döneme rastlar.

Bu dönemden sonra Urartular'ın genişleme dönemi başlar. Bu yıllar MÖ 810- 730, Urartular'ın en kuvvetli oldukları dönemdir. Güneyde Asur ülkesine , batıda Hatti ülkesine yayılmışlar burada savaşlar yapmışlardır. Asur'un bu dönemde zayıflamasında Urartular'ın işini kolaylaştırmışlardır.

MÖ 730'larda Asur'un güçlenmesiyle Urartu Devleti toprak kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemi Asur'la olan savaşlar takip etmiştir.

Ancak bu arada güç dengisi değişmektedir. Büyüyen Med tehlikesi, Med- İskit ittifakı ile sonuçlanmış ve bunun sonucunda da Ninova düşmüş , MÖ 605 yılında da Asur İmparatorluğu tarihe karışmıştır. Bu durum Urartu Devleti'ni de etkilemiş ve Med ve İskit tehlikesi Urartu üzerine odaklanmıştır.

Urartu İmparatorluğu da bu saldırılara dayanamamış ve MÖ yedinci yüzyılın sonunda tarih sahnesinden çekilmiştir. Eski Urartu kaleleri Çavuş tepe ve

Boran

Toprakkale'de bulunan İskit tip ok uçları Urartu ülkesini İskitler'in ele geçirdikleri yönündeki Babil tarihlerini desteklemektedir.

Urartular bölgede önemli bir uygarlık oluşturmuşlardır, Urartu metal işleme sanatı çevre kültürleri üzerinde etkili olmuştur. Bu gelenek bugün bile devam etmektedir. Ancak Urartular edebiyat alanında büyük eserler vermemişler ya da vermişlerse de henüz günışığına çıkmamıştır.

URARTU İNANÇLARI

Urartu Devleti feodal bir devletti ve şehirler merkezden gelen memurlarla yönetilirdi. Yönetim böyle olmakla birlikte merkesi dinde büyük önem taşımakta devlete dini bir karakter vermektedir.

Urartuların dinleri ve inançları hakkında bilgimiz oldukça sınırlıdır. Çivi yazı belgelerin içinden derlenebilenler ve kabartma resimlerden öğrenilenler ile sınırlı bir resim oluşturulabilir. Örneğin Urartular'da büyük ve diğer benzer inançlar hakkında bilgimiz yoktur.

Urartular'ın en önemli tanrısı Haldi'dir. Haldi savaş açan kralı kutsayan savaş tanrısı idi. Köken olarak bu tanrının, ilk Urartu Devleti oluşurken en güçlü olan boyun tanrısı olduğu düşünülmektedir.

Kralın savaş kazanmak için Haldi'ye yakarır, kazanırlarsa da diktikleri yazılarda ilk Haldi'nin adını anarlardı. Yapılan binaların çoğu Haldi adına yapıldı.

Haldi'nin karısı ise Arubani idi. Ancak Arubani bir ana tanrıça kadar önemli değildi.

Panteonda Haldi'den sonra gelen tanrı fırtına tanrısı olan Teişeba idi. Bunun Hurri-Hitit tanrısı Teşup ile bir olduğu düşünülmektedir. Urartu sanatında boğa

üzerinde gösterilmiştir. Karısı

Huba ise Hepat' ın kar ş ılı ğ ı

olarak

dü ş ünülmektedir.

Üçüncü s ıra da ise Güne ş Tanr ısı Ş ivini vard ır. Bu tan ır da Asur Güne ş tanr ısı Ş ama ş ve Hurri tanr ısı Ş imigi ile ayn ı tanr ı olarak kabul edilir.

Buradan görüldü ğ ü gibi Urartu panteonu en önemli tanr ı lar itibar ı ile, ba ş ta Hurri olmak üzere yabanc ı kavimlerin etkisindedir. Devlet dini yaratma çabalar ı n ı n yan ı nda her kavme de dini özgürlük verilerek birlik korunmu ş tur.

Hurri tanr ı listelerinde seksen civar ı nda tanr ı ve tanr ı ça ismi tespit edilmi ş tir. Bunlar aras ı nda yabanc ı tanr ı /tanr ı çalar oldu ğ u gibi do ğ a olaylar ı n ı temsile den tanr ı /tanr ı çalar da vard ır. Yurt ve toprak tanr ısı Ebani, deniz ve sular tanr ısı Suinina, tepeler ve da ğ lar tanr ısı Arni gibi.

Kurban törenleri Urartular taraf ı ndan s ık uygulan ı rd ı . Hatta hangi tanr ı ya nas ı l ve ne kadar kurban verilece ğ ine dair yaz ı lar da vard ır. Bunlar ı n d ı ş ı nda çe ş itli fı rsatlarda , kuraklı k, k ı tlı k, ş a v a ş gibi olaylarda kurbanlar sunulmu ş tur.

Boran

Urartu tanrı kültlerinde tapınaklar önem kazanmışlardır.

Tapınaklar içinde tanrı figürünün bulunduğu bir oda, avlu ve yan odalardan oluşmaktaydı. Çoğu tapınak birbirine benzemektedir.

Çavuş tepe’de, Aşağı Kaledeki tapınağı Erzenşöyle anlatmaktadır : (Çavuş tepe I, bkz. Kaynakça)

“ Aşağı kalenin orta kesiminde geniş bir alana yayılmış durumdadır. Çavuş tepe tapınağı, Altın tepe ve ArinBerd’te olduğu gibi, yalnızca bir cella’dan ^{6[1]} ibaret olmayıp, depoalrı ve geniş kabul salonuyla T. Özgüç’ün ‘mabet-saray’ olarak nitelendirdiği yapı kompleksini meydana getirmektedir. Öteki Urartu tapınakları gibi cella, köşeleri rizalitli, kalın duvarlı ve kare bir plana sahip olup, dıştan 10x10 m, içten ise 4.50 x 4.50 m boyutlarındadır. [...] Cella’nın cephesi kuzey-doğuya bakmakta, önünde 21.50 x 21.50 m boyutlarında ve muhtemelen üç tarafı galerili, zemini düzgün ve dörtgen yassıtalışlarla döşeli bir avlu; avlunun doğusunda üzeri beyaz badanalı kerpiç sekiler, kurban masası ve kuzeyde de yuvarlak bir taş sunak yer almaktadır. [...] Çavuş tepe tapınağının kutsal alanı içinde, aynen Altın tepe’de olduğu gibi, muhtemelen farklı seremonilerin sahnelendiği üç adet kurban alanı mevcuttur .”

Ayrıca Urartular tapınaklarının duvarlarını da çeşitli levhalarla süslüyorlardı. Tapınakların içinde, avluda üç ayaklı kazanlar ve tanrı armağanlarının konulduğu masalar, altınlar da bulunuyordu.

Urartular için açık hava tapınakları da önemliydi. Tuşpa (Van Kalesi) ve Altın tepe’de bulunan açık hava tapınakları bunlara en iyi örneklerdir.

Tuşpa’daki açık hava tapınağında kayalara oyulmuş nişler içinde II.Sarduri’nin askeri eylemlerini anlata iki çivi yazılı stel vardı. Bu tür stellere de tapınıldığı düşünülmektedir.

Alt ı ntepe'deki aç ı k hava tap ı na ğ ı ise ölü kültü ile alakalı bir steller sahas ı d ı r.

(bkz. Özgüç , Kaynakça)

Tap ı naklar ayn ı zamanda ekonomik merkezler de olmu ş lar ve tanr ı ad ı na hayvan beslenmi ş , ekin ekilmi ş tir.

Urartular'da Do ğ a Kültleri

Daha önce de belirtti ğ imiz gibi , Urartular do ğ a olaylar ı na, do ğ al varlıklara büyük önem vermi ş ler hatta tanr ı la ş t ı rm ı ş lard ı r.

Bunun d ı ş ı nda urartular ı n su kaynaklar ı n ı , ma ğ aralar ı , da ğ lar ı , büyük a ğ açlar ı ve kayal ı klar ı kutsal sayd ı klar ı n ı biliyoruz.

6[1]

Kusal oda

Boran

33

Su kanaklar ı na yap ı lan bal ı k figürleri, ma ğ aralara yap ı lan resimler, hayat a ğ ac ı fgürleri ve kaya resimleri bu do ğ al varl ı klar ı n kutsall ı ğ ı n ı göstermektedir. Özellikle kayalara oyulan kap ı figüleri de ilginçtir. Buralarda kurban listeleri olmas ı bu kap ı lar ı n tanr ı lar ile aakal ı oldu ğ unu dü Ő ündürtmektedir.

Urartularda ayr ı ca hayvan tanr ı lar, yar ı hayvan yar ı insan canl ı lar da resimlenmi Ő tir. Özellikle bo ğ a figürleri önemlidir.

Urartular'da Ölü Kültleri

Urartular da , di ğ er kültürler gibi ölümden sonra hayata inanm ı Ő lard ı . Urartular'dan ölü gömme ile ilgili belge bize ula Ő mam ı Ő t ı r. Ancak arkeolojik bulgulardan hem yakarak hem de yakmadan ölü gömdüklerini, an ı tsal mezar yapt ı klar ı n ı ve ölü hediyesi b ı rakt ı klar ı n ı biliyoruz.

Aç ı k hava tap ı naklar ı n ı n da ölü kültü ile olan ili Ő kisini Alt ı ntepe aç ı k hava tap ı na ğ ı için Özgüç Ő öyle anlatmaktad ı r: (bkz. Kaynakça)

“ Bu aç ı k hava mabedinin ölü kültü ile ili Ő kili oldu ğ undan ve muayyen zamanlarda burada toplan ı ld ı ğ ı ndan, dini merasimler yap ı ld ı ğ ı ndan Ő üphe edilmemelidir. Aç ı k hava mabedinin mâna ve plan bak ı m ı ndan paraleli Urartuda, hatta bütün Anadolu'da mevcut de ğ ildir. Bu bak ı mdan buna Uratular ı n ortaya koydu ğ u bir yenilik gözü ile bak ı lmal ı d ı r . “

Boran

Genel Anadolu ve Hititler ile ilgili kaynaklar:

Biblia Sacra Vulgata , Deutsche Bibelgesellschaft , Stuttgart , 1983

Kitab ı Mukaddes , Kitab ı Mukaddes Ş irketi , İ stanbul , 1976

AK Ş İ T İ lhan, *Hititler* , Sandoz Yay ı nlar ı , İ stanbul, 1981

AKTÜRE Sevgi, *Anadolu'da Bronz Ça ğ ı Kentleri* , Tarih Vakf ı Yurt Yay ı nlar ı , İ stanbul, 1994

AKURGAL Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi* , Tübitak Popüler Bilim Kitaplar ı , Ankara,1998

AKURGAL Ekrem, *Anadolu Uygarl ı klar ı* , Net Turistik Yay ı nlar , İ stanbul , 1989

AKURGAL Ekrem, *Hatti ve Hitit Uygarl ı klar ı* , Net Turistik Yay ı nlar , İ stanbul , 1995

AKURGAL Ekrem , Hatti Uygarl ı ğ ı , *Remzi O ğ uz Ar ı k Arma ğ an ı* , Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Co ğ rafya Fakültesi Yay ı nlar ı , Ankara, 1987

AKURGAL Ekrem, *L'Art Hatti, Sedat Alp'e Arma ğ an, Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp* , Anadolu Medeniyetlerini Ara ş t ırma ve Tan ıtma Vakf ı Yay ı nlar ı , Ankara, 1992

AKYILDIZ Erhan, *Taş Ça ğ ı 'ndan Osmanl ı 'ya Anadolu* , Milliyet Yay ı nlar ı , İ stanbul, 1984

ALKIM Bahad ır, *Anatolia I, Form the Beginnings to the end of the 2nd Millenium BC* , Nagel Publishers, Geneva, 1970

ALKIM Bahad ır, *Yesemek Taş oca ğ ı ve Heykel Atelyesinde Yap ılan Kaz ı ve Ara ş t ı rmalar* , Türk Tarih Kurumu Yayınlar ı , Ankara, 1974

ALP Sedat, *Hitit Ça ğ ı nda Anadolu* , Tübitak Popüler Bilim Kitaplar ı , Ankara, 2001

ALP Sedat, *Hititlerde Ş ark ı , Müzik ve Dans/Hitit Ça ğ ı nda Anadolu'da Üzüm ve Ş arap* , Kavaklı dere Kültür Yay

1 nlar 1 , Ankara,1999

ARIK Remzi O ğ uz, *Les Fouilles d'Alacahöyük 1935* , Türk Tarih Kurumu Yay ı nlar 1 , Ankara,1937

ARIKAN Yasemin, Hitit Dini Üzerine Bir İ nceleme, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Co ğ rafya Fakültesi Dergisi Cilt 38 Say ı 1-2* , Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Co ğ rafya Fakültesi Yay ı nlar 1 , Ankara, 1998

BALCIO Ğ LU Burhan, Bir Hitit Bayram ı (EZEN-hadauri-) Hakk ı nda Baz ı İ zlenimler, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Co ğ rafya Fakültesi Dergisi XXXIV Say ı 1-2* , Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Co ğ rafya Fakültesi Yay ı nlar 1 , Ankara, 1990

BALKAN Kemal, *İ nand ı k'ta 1966 Y ı l ı nda Bulunan Eski Hitit Ça ğ ı na Ait Bir Ba ğ ı ş Belgesi* , Anadolu Medeniyetleri Ara ş t ı rma Vakf ı Yay ı nlar 1 , Ankara, 1973

BALKAN Kemal , *Mama Kral ı Anum-Hirbi'nin Kani ş Kral ı War ş ama'ya Gönderdi ğ i Mektup* , Türk Tarih Kurumu Yay ı nlar 1 , Ankara , 1957

BA Ş DEM İ R Kür ş at, *Eski Anadolu, Tarihsel ve Kültürel Süreklilik* , Kaynak Yay ı nlar 1 , İ stanbul, 1999

CERAM C.W., *Tanr ı lar ı n Vatan ı Anadolu* , Remzi Kitabevi, İ stanbul, 1979

CO Ş KUN Ya ş ar, *Bo ğ azköy Metinlerinde Geçen Baz ı Seçme Kap İ simleri* , Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Co ğ rafya Fakültesi Yay ı nlar 1 , Ankara, 1979

Boran

35

ÇIĞ Muazzez İmiye, *Hititler ve Hattuşa*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000

ÇUREY Ali, *Hatti/Hititlerin Kökeni ve Çerkesler*, Çiviyazıları, İstanbul, 2000

DARGA Muhibbe, *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984

DARGA Muhibbe, *Hitit Mimariği I/ Yapı Sanatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985

DARGA Muhibbe, *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 1992

DARGA Muhibbe, *Karahna Şehri Kültür Envanteri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1973

DİNÇOL Ali M., *Hititler, Anadolu Uygarlıklarında Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınları, İstanbul, 1982

DONBAZ Veysel, *Sadberk Hanım Müzesi'nde Bulunan Çiviyazılı Belgeler*, Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul, 1999

ERKUT Sedat, *Hitit Çağının Önemli Kültür Kenti Arinna'nın Yeri, Sedat Alp'e Armağan, Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Anadolu Medeniyetlerini Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, 1992

ERTEM Hayri, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973

ERTEM Hayri, *Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala - Tum(m)ana*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980

EYUBOĞLU İsmet Zeki, *Anadolu Mitolojisi*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998

EYUBOĞLU İsmet Zeki, *Anadolu Uygarlığı*, Der Yayınları, İstanbul, 1981

EYUBOĞLU İsmet Zeki, *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, Sinan Yayınları, İstanbul, 1973

GONNET Hatice, Les Espaces Hittite de Sacrifice, leur Aménagement et leur Utilisation, *Sedat Alp'e Arma ğ an, Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp* , Anadolu Medeniyetlerini Ara Ő t ı rma ve Tan ı tma Vakf ı Yay ı nlar ı , Ankara, 1992

GÜTERBOCK H.G. , *Kumarbi Efsanesi* (çev. Sedat Alp) , Türk Tarih Kurumu Yay ı nlar ı , Ankara, 1945

GUERNEY O.R. , *The Hittites* , Penguin Books , Middlesex , 1990 (Türkçesi : *Hititler* , çev. P ı nar Arpaçay, Dost Kitabevi, Ankara,2001)

IMPARATI Fiorella, *Hitit Yasalar ı* , İ talyan Kültür Heyeti Arkeoloji Ara Ő t ı rmalar ı Bölümü, Ankara, 1992

KARAU Ğ UZ Güngör, *Hitit Mitolojisi* , Çizgi Kitabevi, Konya, 2001

KINAL Fürüzan , *Eski Anadolu Tarihi* , Türk Tarih Kurumu Yay ı nlar ı , Ankara , 1987

KINAL Fürüzan , *Géographie et l'Histoire des Pays d'Arzava* , Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Co ğ rafya Fakültesi Yay ı nlar ı , Ankara , 1953

KUTLU Emre, *Yanarlar, Afyon Yöresinde Bir Hitit Mezarl ı ğ ı* , Türk Tarih Kurumu Yay ı nlar ı , Ankara, 1978

Boran

KUTLU Emre, Hanözü: Ma ş at Çevresinde bir Hitit Yerle ş mesi, *Sedat Alp'e Arma ğ an, Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp* , Anadolu Medeniyetlerini Ara ş t ırma ve Tan ıtma Vakf ı Yay ınlar ı , Ankara, 1992

LLOYD Seton, *Türkiye'nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıklar ı* , Tübitak Popüler Bilim Kitapları , Ankara,1997

LLOYD Seton, *Early Anatolia*, Penguin Books , Middlesex,1956

LLOYD Seton, *Early Highland Peoples of Anatolia*, Thames and Hudson , London,1967

MACQUEEN J.G. , *The Hittites and Their Contemporaries in Asia Minor* , Thames and Hudson, London, 1986

OHR İ İ skender, *Anadolu'nun Öyküsü* , Milliyet Yay ınları , İ stanbul, 1983

ÖZGÜÇ Tahsin,

İ nandıktepe, Eski Hitit Ça ğ ında Önemli Bir Kült Merkezi , Türk Tarih Kurumu

Yay ınları , Ankara , 1988

SAVA Ş Sava ş Özkan, *Anadolu (Hitit-Luvi) Hiyeroglif Yaz ıtlar ında Geçen Tanrı , Ş ah ı s ve Co ğ rafya Adları* , Ege Yay ınları , İ stanbul, 1998

SEV İ N Veli, *Anadolu Arkeolojisi* , Der Yay ınları , İ stanbul,1999

SEV İ N Veli, *Anadolu Arkeolojisinin ABC'si* , Simavi Yay ınları , İ stanbul,1991

SEZG İ NER Ayd ın, Hattılar ve Evren, *Bilim ve Teknik, Ayl ık Popüler Dergi Say ı 139* , Türkiye Bilimsel ve Teknik Ar ş tırma Kurumu, Ankara, 1979

SÜEL Aygöl, *Hitit Kaynaklarında Tap ınak Görevlileri ile İ lgili Bir Direktif Metni* , Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Co ğ rafya Fakültesi Yay ınları , Ankara 1985

TUNA Celâl, *Mağaradan Kente, Anadolu'nun En Eski Yerleşim Yerleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000

UNGER Eckhard, Yazılı Kaya'daki Kabartmaların İzahı, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi Sayı II*, Maarif Vekaleti, İstanbul, 1937

ÜNAL Ahmet, Boğazköy Metinleri Işığında Hititler Devri Anadolu'sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler arasındaki İlişkilerden Örnekler, *1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Anadolu Medeniyetleri Müzesini Koruma ve Yaşatma Derneği Yayını, Ankara 1993

ÜNAL Ahmet, *Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983

ÜNAL Ahmet, Hititlerde Ölümlere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler, *Anadolu XIX 1975/1976*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eski Önyasya – Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1980

Frigler ile ilgili kaynaklar :

AKURGAL Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 1997

ALGAN Ertuğrul, ONGAR İrfan, *Kral Midas'ın Ülkesi Frigya*, Esbank Kültür Yayınları, Eskişehir,

ALP Sedat, *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2001

ALTUNAY Erhan, *Yeni Yüksektepe Kültür Derneği Gordion Gezisi El Broşürü*, Ankara, 1994,

Boran

BARNETT R.D., Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri (çev. Ömer Çapar), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XXXI Sayı 1-2*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987

BRIXHE Claude, LEJEUNE Michel, *Corpus des Inscriptions Paléo-Phrygiennes*, Editions Recherche sur les Civilisations, Paris, 1984

ELIADE Mircea, *Initiation, Rites, Sociétés Secrètes*, Gallimard, Paris, 1959

ERHAT Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978

ERZEN Afif, *İlkçağ Tarihinde Trakya*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994

HERODOTOS, *Herodot Tarihi* (çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973

KOŞAY Hamit Zübeyr, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Pazarlı Hafriyatı Raporu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1941

SEVİN Veli, Frygler, *Anadolu Uygarlıklarında Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınları, İstanbul, 1982

STRABON, *Coğrafya / Anadolu, Kitap: XII, XIII, XIV* (çev:Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1987

UMAR Bilge, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi* 1. Cilt, Ege Üniversitesi Basın-Yayımları Yüksek OkuluYayımları, İzmir, 1982

Urartular ile ilgili kaynaklar :

BELL İ Oktay, Urartular, *Anadolu Uygarlıklarında Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınları, İstanbul, 1982

ÇİLİNGİROĞLU Altan, *Urartu Tarihi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1994

ERZEN Afif, *Çavuştepe I, MÖ 7.-6. Yüzyıl Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978

ERZEN Afif, *Do ğ u Anadolu ve Urartular* , Türk Tarih Kurumu Yay ı nlar ı , Ankara, 1986

GÜZELO Ğ LU Selçuk, *Van ve Çevresine Tarihi ve Arkeolojik Bir Bak ı ş* , Biber Tan ı t ı m, İ stanbul, 1996

ÖZGÜÇ Tahsin, *Alt ı ntepe II, Mezarlar Depo Binas ı ve Fildi ş i Eserler* , Türk Tarih Kurumu Yay ı nlar ı , Ankara, 1969

YILDIRIM Recep, *Urartu İ ğ neleri* , Türk Tarih Kurumu Yay ı nlar ı , Ankara, 1989

Boran

38